

ACADEMIA ROMANA

III. 7117.
ROMÂNII BĂNĂȚENI

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL
CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL

DE

B. P. HASDEŪ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

ESTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEI ROMANE
Seria II. — Tom. XVIII
MEMORIILE SECTIUNII LITERARE.

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GOBL
16, STRADA DOAMNEI, 16
1896.

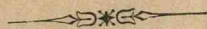
Prețul 70 bani.

Inva. A. 28.913

13391

Inv. 7117.

ACADEMIA ROMANA

ROMÂNII BĂNĂȚENI

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL

CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL

DE

B. P. HASDEŪ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

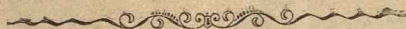

ESTRAS DIN

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

Seria II. — Tom. XVIII

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE.

BUCUREȘCI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL

16, STRADA DOAMNEI, 16

1896.

10575

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
BUCUREȘTI
COTA 7117

Rc155/04

11.00.4

CONTROL 195

1961

L

CONTROL 1953

B.C.U. Bucuresti

C10575

ROMÂNII BĂNĂȚENI

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL CONSERVATISMULUI DIALECTAL SI TERRITORIAL

DE

B. P. HASDEŪ

Membru al Academiei Române.

Sedința de la 2 Februarie 1896.

P R E F A Ț A

În anul acesta 1896, Ungurii serbeză jubileul lor de 1000 de ani, de când sëlbatecul Arpad devenise stăpân al Pannoniei. Un jubileu avem și noi, Români, tot în anul acesta 1896; un jubileu nu de 1000, ci de 1500 de ani, și nu un jubileu de victoria sëlbatociei, ci un jubileu de rësândirea civilizașunii. Sunt acum 1500 de ani, la anul 396 după Crist, sântul Nichita, Român din Dacia și episcop al Daciei, după ce propagase cultura creștină printre Huni, a făcut o călătoriă la străbuna Romă, pentru ca pe malurile Tibrului să salute Columna lui Traian în numele Daciei. Este un jubileu măi lung și măi frumos decât jubileul lui Arpad. Acestui jubileu al Daco-românului sântul Nichita, civilisatorul Hunilor, un far de lumină în mijlocul barbariei, îi închin eș lucrarea, pe care o presint acum Academiei Române.

2 Februarie 1896.

Din toate regiunile locuite astăzi de Români la nord de Dunăre, *Bănatul* și *Oltenia*, cu prelungirea lor cea comună în țera *Hațegului*, sunt singurele care reprezintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamului românesc, — un cuib de unde se romaniză treptat țăerile spre apus, spre crivăț și spre resărit, ba indirect și cele de peste Dunăre, cuibul mereu descărcându-și prisosul, dar rămânând tot-d'a-una plin.

Și nici nu putea să fi fost un alt cuib, întru cât *Bănatul* și *Oltenia* au fost cele dintâi porțiuni, pe care le cuceriseră în Dacia legionarii Romei și fără menținerea cărora ei nu puteau stăpâni restul Provinciei Traiane. Ar fi o curată absurditate de a crede cine-va că colonizarea romană a fost mai compactă și mai solidă în Transilvania sau pe așuri, unde ea era mai depărtată de Italia și tot-odată mai apropiată de lumea cea barbară din Orient.

Deși învecinate, totuși *Bănatul* și *Oltenia* nu se confundă întru cât-va decât numai pe la Orșova și pe la Mehadia, având o liniă de demarcațiune firăscă și bine determinată prin acel creșet al Carpaților, care tocmai între ele se lasă jos și trece Dunărea, pentru a se uni de dincolo cu Balcanii. Din această cauză expansiunea elementului românesc din *Bănat* se operă mai în specie spre *Pannonia*, iar a elementului românesc din *Oltenia* tindea mai cu samă spre *Nistru*.

Migrațiuni dela *Olt* spre *Timiș* și vice-versa, firesce, s'au întâmplat nu odată, și una din ele bună-ora, în timpii moderni, a dat naștere în *Bănat* unei poporațiuni oltenesci, așa numiților *Bufani*, care nici până astăzi nu s'au confundat cu *Frățuții* sau *Bănățenii* proprii diși. Tocmai acesta însă dovedesce că *Oltenia* și *Bănatul*, deși se întăriau din când în când reciproc prin revărsarea

prisosului populațiunii într'o parte sau în cea-laltă, totuși își păstraū fie-care câte o individualitate deosebită.

Lăsând acum la o parte Oltenia, despre care se pôte vedé mai ales în studiul meu «Basarabii», să ne oprim cu tot dinadinsul asupra Bănatului, examinând în privința'i mai de aprópe:

- I. individualitatea dialectală;
- II. individualitatea teritorială.

I. Individualitatea dialectală a Bănatului.

Acéstă cestiune ni se presintă sub două puncturī de vedere:

1. elementul lexic;
2. elementul fonetico-morfologic.

Este ciudat că pentru ambele aceste puncturī, fruntașii literaturēi române din Bănat: Iorgovicī și Țichindél, fără a vorbi de scriitorii cei noui de acolo, nu ne oferă aprópe nici un material, căci dînșii n'au scris *bănățenesce*, ci în limba literară cea tipică, răspândită la toți Româniī prin cărțile bisericescī. Tot atât de puțin se pôte culege din gramatica cea scrisă de Bănățénul Diaconovicī-Loga.

1. Elementul lexic.

Intr'o scrisóre din Pesta dela 1 August 1871, publicată atunci în Columna lui Traian pag. 117, eū diceam între altele:

«Scólele fiind în vacațiune, Biblioteca Universității din Pesta «este închisă Mulțumită amabilității d-lui Dr. Francisc Toldy, profesor, bibliotecar și unul dintre învățații cei mai renumiți ai Ungariei, ea mi-se deschise pentru vre-o trei ore. Acest interval, mai «mult decât scurt, mī-a procurat totuși ocașiunea de a face două «descoperiri fórte prețioase, mai cu samă din punctul de vedere «al lingvisticeī române. Cea dintâiū este un manuscript cu totul «necunoscut, intitulat: Dictionarium Valachico-Latinum...»

Maī târđiū, pe la 1878, același manuscript ademenise în trecét băgarea de samă a d-lui N. Densușianu, care 'l menționéză în

interesantul seŭ raport despre misiunea sciințifică ce i se încredințase din partea Academiei Române, Anale ser. II. t. 2 sect. I. p. 202.

Nici eŭ însă la 1871, nici d. N. Densușianu mai în urmă, nu studiarăm manuscriptul în cestiune mai de aprópe, ci numai dóră în pripă, ceea-ce ne rătăcise pe amîndoi, ast-fel că eŭ îl consideram de provenință transilvană și anume de pe la 1700, iar urmașul meŭ îl credea scris la 1742 și cuprinđend «166 pag. + 9 foî»; patru aserțiuni — douē ale mele și douē ale d-sale — de o potrivă inexacte.

În vara din 1883, eŭ mă oprisem în Pesta mai multe ȝile pentru a trage o copiă de pe o bună parte a manuscriptului. De aci, întorcēndu-mē în țeră, el mi s'a trāmis chiar la Bucuresci, grațią extremei amabilități a capilor Bibliotecei Universitare din Pesta, dd. Dr. Szilágyi și Dr. Szádeczky. În acest mod eŭ am putut să-mi întregesc lucrarea și s'o mai revēđ, avēnd originalul de 'naintea ochilor.

Înainte de 1742, Dictionarium Valachico-Latinum formă un volum nelegat de 172 pagine, aruncat unde-va cu ne'ngrijire, așa că ultimele șese foî, începēnd dela pagina 161, muceđiseră de umeđelă. Ajuns în acēstă jalnică stare, manuscriptul a fost dat ca să se lege în pele la un loc cu 92 foî de hārtiă albă. Legătorul era atāt de nedibaciŭ, încāt din unele foî a tăiat câte un rînd scris, saŭ cel puțin o parte din litere. După ce s'a legat bine-reŭ, posesoriî succesivi aŭ început a scrie câte ceva pe foile cele albe, dintre cari unul: «Itinerarium An. 1742 à 28 9bris ad 16 10bris. Cibinium. Szelendek vel Stolzenburg. Markseg etc.», iar altul: «Connotationes ex Adagiis. Anno Salutis MDCCLXX.» Aceste diverse notițe fiind scrise tóte în urma legării, rîndurile lor aŭ rēmas intacte la mārghiń. Faptul este dară că Dictionarium, muced dejă în parte pînă a nu fi trecut prin fórfecile legătorului, e cu mult anterior anului 1742.

Înainte de a se da la legat, manuscriptul pare a fi colindat prin diferite māni. Scris de autorul seŭ cu o cernelă rādăciniă, aprópe gālbuiă, și cu o ortografiă propriă, mai mult saŭ mai puțin raționată, despre care noi vom vorbi mai la vale, el s'a completat

apoi din când în când cu câte un cuvînt scris la margine de alt cine-va, ba chiar de alți doi și trei, cu o cernelă generalmente neagră sau negricioasă, cu ortografia curat unгурescă și cu o învederată neprecepere a foneticei române. Cel mai vechi dintr'acești adăugători a scris întregile două pagine 171 — 172 dela fine. Un altul și-a însemnat numele «Loncsa Josika» pe pag. 20. Mai sint vr'o câte-va adausuri cu mîna posesorului dela 1742, care tot el pe primele patru pagine s'a încercat a da sinonimica ungară a cuvintelor române, de ex.: «Abure. Vapor. (Goz. Parah).»

Iată și un fac-simile de pe pag. 16:

Bébesh Obscurior Bobury.
 Bènuiesh villico
 Bede ~~et~~ Bábè Frater major natu
 Bègèrus Imporari ~~basica~~ Uxor Frabio
 Bègèrus. Lano oculorū pp omniol.
 Belos Bèlionis Phlegmaticus
 Bènyesh Humos cudo
 Bènyesh Humos eudens Ungarogabundus
 Bènyeshy.
~~Bènyeshy.~~
 Bèlesh. Cucurbita Deconico
 Bèlit Cucurbita Deconicani
 Bèlium. Cucurbita Deconicani
 Bèlior. Cucurbita
 Bèlomy Bos albus
 Bèlgadul Unguruli Alba Regalis
 Bèlgadul Fuscus Alba Regalis. Taurinus
 Bèlgadul Ardealulij Alba Julia
 Bèl. - Albus Bèlufagus Vacuus
 Bènuiesh Doleo
 Bènuiesh. Ago ad aliquo Tracto Curagoso
 Bènuiesh.
 Bènuicati.
 Bènuitor.
 Bèracèsh Amicus

In acest fac-simile totul e scris de aceeași mîna și cu aceeași cernelă, afară de:

«Vel Bāde. Frater major natu».

«Badicza. Uxor Fratris».

«Belusagul. Vanitas»;

adaosurī doveditōre cā acela care le făcuse — și este anume adăugătorul cel mai vechiū — nu sciea bine romānesce, după cum o scieaū și mai puțin cei-lalți adăogători posteriori; pe când autorul primitiv poseda limba romānă în perfecțiune, adecă dialectul seū provincial.

Dacă vom considerā acum cā:

1. manuscriptul a fost legat nu mai târđiū de anul 1742, probabilmente însă înainte de acel an;

2. pīnă a nu fi fost legat, el trecuse prin vr'o doi sau trei stāpāni, cari il adauserā pe rīnd;

3. înainte de a fi fost adaus în acest mod, el zăcuse un timp ore-care în umeđelā, unde cāt p'aci erā să se strice;

4. în tesā generalā, manuscriptele schimbā pe posesorii lor cu mult mai încet decāt cărțile tipārite;

dacā—đic—vom luā în samā tōte acestea, atunci va fi o socotēlā forțe cumpētată de a pune data dicționarului în cestiune, așa cum eșise din condeiul primului autor, cu vr'o cincī-đeci de ani înainte de 1742, adecă în a doua jumātate a secolului XVII.

Sub raportul hārtiei, primele 172 pagine, adicā Dicționarul propriū đis, se deosebesc cu totul de cele 92 foi adaose la legarea cărții. Aceste din urmă sīnt de o hārtiā grōsā fără nici un semn de fabricā. Cele dintāiū sīnt de o hārtiā finā, avēnd ca semn de fabricā: de o parte, douē chei încrucișate; de alta, acele trei glōnțe și douē litere, cari aprōpe tot așa figurēzā în documentele romāne de pe la începutul secolului XVII și chiar de pe la capētul secolului XVI, de exemplu în actele dela 1596, 1605 și 1636, reproduse în «Cuvente den bătrāni» t. 1, p. 66, 140 și 229. Același semn peste tot, atāt glōnțele cu literele precum și cheile, ba încă întocmai aceiași calitate de hārtiā, ne întimpinā într'un zapis inedit din 30 Decembre 1680 al Episcopiei de Argeș, aflător în Archivul Statului din Bucuresci. Iatā-ne darā iarāși în a doua jumātate a

secolului XVII, ca și pe temeiul celor patru considerante de mai sus. Aci însă, ca și acolo, rămâne deschisă posibilitatea ca manuscrisul să fie mai vechiu.

Să se observe, că singurul oraș din Moldova, pe care 'l menționează Dictionarium, este Sucéva. Acastă particularitate, la prima vedere, ar permite a urca data manuscriptului pînă la anul 1600 și chiar mai sus, căci de atunci încôce Sucéva perde ori-ce însemnătate față cu Iașul, noua capitală a Moldovei. Noi totuși nu punem un mare temei pe acastă împregiurare, de ôră-ce autorul putea să fi cunoscut numele Sucevei din fântâne mai vechi, în cari nu va fi găsit nimic despre Iași. Nu avem decăt a cită un exemplu. Intr'o carte a lui Paul Conrad Balthasar Han, intitulată «Alt und Neu Pannonia» și tipărită în Nürnberg la 1686 in-4°, se dă următorea enumerațiune a orașelor Moldovei: «Die vornehmsten Märkte ((dann es gibt keine Stadt darinnen) in der Moldau sind Zuccavia «oder Soczova (ein anderer Author nennets Suchana) da sich der «Fürst aufhält, Niemeck, so allein mit dem Schloss Romaniwiwar «unter allen andern mit einer Maur umgeben, Vasluy, Totras, «Barlaw, Varna (?), Orazzonnia, Cutinari und Cocina». Pe prima liniă Sucéva ca reședință princiară, apoi despre Iași — nicăiri, și acésta la 1686 ! Iată dară că rămânem și aci de o cam dată plus-minus în a doua jumătate a secolului XVII.

Un criteriū interesant în aparință, este că autorul cunoșce dejă porumbul: «kukurudz», pe care primul seū adăugător îl are de asemenea în lista plantelor dela finea manuscriptului: «turcicum triticum — kukuriza.» În România porumbul, moldovenesce popușoiū, s'a introdus cam pe la începutul secolului XVIII. Mai înainte, rolul acéstei cereale jucă la noi meiul, după cum o spune un misionar catolic din Moldova într'o scrisóre din 1670: «totus ille populus pane ex milio vescitur» (ap. Kemény, Ueb. d. Bisthum zu Bakov in Kurz's Magazin t. 2 p. 76). Acésta însă nu forméază o obiecțiune seriósă contra vechimiī manuscriptului. În mai tótă Europa, porumbul a fost bine cunoscut încă din secolul XVI, dacă nu în cultura de câmp, cel puțin în grădinăria (cfr. Hehn, Kultur-

pflanzen, ed. 3, p. 443 —4). Afară de acesta, în manuscript figurează «kukurudz» fără nici o explicațiune. Cuvîntul mamaligă nu e de loc. Vorba malaiŭ, «mëlaj», e tradusă prin «milliaceus panis», adecă pâne de meiŭ, «panis ex milio» după expresiunea misionarului de mai sus. Mai pe scurt, ne aflăm tot în secolul XVII.

Dacă nu timpul, încăi locul unde s'a scris Dictionarium, iar prin urmare dialectul pe care 'l represintă, se pôte precisă cu destulă certitudine; și iată cum.

Din Moldova, precum am vëdut, autorul cunósce numai Sucéva.

Din Țera-Românescă, el indică trei localități, tóte de o însemnătate istorică:

«Argish. Oppidum în Valachia Transalpina».

«Bukureshty. Oppidum Valachiae Transalp».

«Kraiova. Oppidum Transalpinæ».

Pe lingă acestea, o particularitate interesantă:

«Olt. Aluthas fl.»

«Oltan.»

Din Transilvania următóarele:

«Bëlgradul Ardalului. Alba Julia».

«Deva. Arx in Transylvania».

«Haczeg. Districtus sub Comitatu Hunyad».

«Koloshvar. Claudiopolis».

«Sibiny. Cibinium».

«Strej. Fluvius Haczagiensis».

Din acest tabel de un-spre-șeci numi, noi ne încredințăm dejă că partea occidentală a Țerei-Românesce (Craiova — Olt. — Oltan) și a Transilvaniei (Sibiny. — Deva. — Haczeg. — Strej), adecă partea cea apropiată de Bănat, era mai familiară autorului, căruia Clujul îi este cunoscut numai sub forma unгурescă Koloshvar, iar Brașovul și Făgărașul de loc.

Dacă trecem acum la Bănat, Dictionarium ne dă următórea nomenclatură:

«Kricsova. Nomen pagi».

«Logosh. Logassium. Oppidum Hung. Infer.»

«Macsově. Pagus în districtu Sebesiensi».

«Marga. Pagus în fine Portae ferreæ».

«Marmure. Porta ferrea. Angustiæ Transylvaniae ex parte Hungariae inferioris».

«Strem. Sirmium. Plateæ Caranseb. nomen».

«Teius. Tilietum. Promontorium Caransebesiense».

«Timish. Themisius fl.»

«Timishan. Themisiensis».

«Timishora. Themisvarium. Themisiopolis».

Să mai adăogăm:

»Krish. Fluvius Chrysius».

«Krishan. Accola Chrysiij».

«Krishenesk. Chrysiensis».

Din toate acestea rezultă nu numai că autorul era Bănăţen, dar încă anume din regiunea Lugoşului. -

În manuscriptul întreg nu sînt nicăiri menţionate nisce simple sate sau puncturi topografice fără vre-o importanţă, afară de cele cinci: Criciova, Maciova, Marga, Strem, Teiuş, şi mai încă altele trei, despre cari vom vorbi mai la vale, toate în vecinătatea Lugoşului, precum nu departe de acolo şi Marmure. Căutând în Hornyánszky (Geograph. Lexikon d. Königreichs Ungarn, Pest, 1858), noi vedem că Criciova (Kricsova) este un sat românesc cu vr'o 900 locuitori; Maciova (Macsova) un alt sat românesc cu vr'o 300 locuitori; Marga, şi să şi Vama-Margă, iarăşi un sat românesc cu vr'o 1200 locuitori; câte-trele în aşa numitul «cerc al Lugoşului» (Bezirk Lugos), la marginea Haţegului, de unde vine cunoştinţa mai de aproape cu această singură parte a Transilvaniei. A

Autorul dară, cu o perfectă siguranţă, este un Bănăţen din Lugoş.

Şi tocmai acesta ne deschide un câmp de cercetări, căci tocmai regiunea Lugoşului, cuprindînd Caransebeşul cu hotarul Haţegan, şi tocmai în a doua jumătate a secolului XVII, între 1640—1700, eră din partea Românilor teatrul unei remarcabile mişcări literare ore-cum omogene, adecă româneşte cu litere latine.

Pe acest teatru ne sînt cunoscuţi pînă aci trei actori: Ştefan

Fogarasi, Mihaiŭ Haliciŭ și Ion Viski, cătră cari se mai adaugă acum un al patrulea, ba încă cel mai prețios.

Despre Fogarasi, a se vedé Cuvente den bătrâni t. 2, pag. 724 — 27. Preut din Lugoș, «Symista Oppidi Lugas», el a publicat la 1647 în Alba-Julia: «Catechismus Latino-Ungarico-Valachicus», 48 foi in-8°, unde se scrie românesce cu litere latine, de ex.:

«Cred entrun Dumnedzeu, en Tatel à tot Puternik, roditorul «tseruluj și à poementuluj etc.»

Halicŭ, din Caransebeș lângă Lugoș, a publicat în Basel la 1674 un vers în onórea amicului seŭ dr. Franciscus Papai, retipărit apoi în «Succincta Medicorum Hungariæ et Transilvaniæ Biographia», Leipzig, 1774, p. 127 — 8, de unde l'a reproduș într'un mod cu totul greșit răposatul Pumnul în «Lepturariŭ românesc» t. 3 pag. 67—8, și pe care noi îl dăm aci după o copiă corectă, făcută de d. N. Densușianu:

Kent szenetate, szerund la voi, Romanus Apollo,
La totz, ketz szvente 'n Emperezie sedetz,
De unde kunostince asteptem, si stince: fericse
De Amstelodam, pren chetz szte 'n omenie tipar.
Legse deraptezau dat frumosze csetate Geneva;
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paris!
Prindetz mæne sorory, ku cseszt nou oszpe: 'nainte;
Fratzi, Fretaczi, Nymphele, pasze kurund
Domny buny, Mary Doctory, Daszkeli, 's bunele Domnæ
Cu patse ej fitz, cu payne si szare rugem.

În fine, Ion Viski este o interesantă descoperire a d-lui Dr. Silasi în biblioteca Colegiului Reformat din Cluj, unde d-sa a dat peste un gros manuscript intitulat:

«A luj szvent David kraj si prerokul o szutyé si csincs dzecs de soltari, cari au szkrisz cu menile lui Viski János en Boldogfalva 1697».

A se vedé studiul d-lui Silasi în revista Transilvania, 1875, No. 12, 13 și 14, unde d-sa constată că Psaltirea lui Viski a fost «scrisă «parte în Sântă-Măria (Boldogfalva) lângă Hațeg, parte în Gioagiul-

«de-jos, în cari comune respectivul pare a fi fost predicator reformat».

Ceea ce a scăpat din vederea d-lui Silasi, este că însuși numele scriitorului în cestiune indică o localitate, probabilmente aceia de unde se trăgea el însuși, sau cel puțin familia sa. Viski, cu postfixul unguresc adjectival *i*, însemnă «din Viska». Ei bine, peste Carpați se află trei sate românesce numite Visca, din cari două în țera Hațegului (Windisch, Georg. d. Siebenb. 1790, p. 111—112), iar unul în Bănat lângă Lugoș (Hornyánszky, op. cit. p. 406). În acest mod, dacă nu prin locul unde trăia, încă prin origine, Ion Viski era Hațegan sau Lugoșan, una din două.

D. Silasi crede că Psaltirea din 1697 ar fi o copie după un original «de pre la mijlocul secolului XVII, de nu și mai de mult». D-sa totuși nu ne dă despre acesta nici o probă decisivă; și apoi puțin ne importă o distanță de câți-va ani în plus sau în minus.

Lângă Fogarasi, lângă Haliciu, lângă Viski, ca represintănd aceiași mișcare literară curat lugoșenă dintre 1640—1700, mai avem dară acuma pe acela căru i se datoresce Dictionarium Valachico-Latinum și pe care noi îl numim Anonymus Lugoshiensis, pe cât timp nu știm cum îl chiamă. În adevăr, pe pag. 172 a manuscrisului el scrisese ce-va în curmeziș, de unde se mai poate recunoște: «... Iacobus Olass.» Dar óre să fie acesta numele autorului, iar nu cum-va al vre-unui alt personagi? Deși în apropiere de Lugoș se găsește un sat românesc numit Ollóság, de unde putea să fi fost acel Olass, totuși noi preferim a nu riscă o soluțiune, pe care de o cam dată nimic n'o argumentează.

Fogarasi, Haliciu, Viski și Anonymus Lugoshiensis scriu românesc cu litere latine, luând toți de basă ortografia ungurască, pe care însă ei o modifică de o potrivă într'un mod esențial; de exemplu :

pentru *ă* și *â* sau *î* întrebunțază pe *e*, fie simplu, fie scurtat;
 pentru *j* întrebunțază pretutindenî același semn ca pentru *ș*, nefăcând nici o distincțiune între ambele sonuri, deși ortografia ungurască are *zs* pentru al nostru *j*, iar *s* pentru *ș*;

pentru *ea* întrebuiţeză pe *a*, iar pentru *oa* pe *o*.

Ortografia cea mai puţin unghurească este a Anonimului, care pe *s* nu'l scrie unghuresce prin *sz*, nici pe *ş* unghuresce prin *s*, ci pentru cel dintâiu pune pe *s*, iar pentru cel-lalt compoziţiunea *sh*, luată nu dela Englesî, ci din grafica unor dialecte slavice meridionale, veđi bună óră la Katancsich, *De Istro ejusque adcolis*, *Budae*, 1798, p. 283.

De altmintrelea transcripţiunea la toţi e destul de confusă, scriindu-se acelaşi son *k* prin *k* şi prin *c*; acelaşi son *ce*, *ci* prin *cs* şi *ts*; acelaşi son *ţ* prin *cz*, *tz*, *c*; acelaşi son *ge*, *gi* prin *ds* şi *gs* etc.

Cea mai unghurească, ba chiar de tot lipsită de simţul foneticeii române, este ortografia continuatorilor Anonimului, cari se recunosc dela prima vedere a fi fost Maghiari. Ca specimen mai lung, iată o urare poporană, transcrisă pe prima din foile cele albe a-dause la legarea manuscriptului :

Pentru Mine
 Pentru Tine
 Pentru Noj
 amandoj. Si
 Kusztanti la noj.
 Pentru Mine
 Pentru Tine
 Pentru noj aman
 doj
 Pentru Kásza
 Pentru Másza
 Pentru drága sapo
 nyásza

Vom observă în parentesî curioasa coincidenţă a acestui cântec cu un altul de pe la 1680, citat cu ortografia polonă în «*Vita Constantini Cantemirii*» (ed. Acad. Rom. p. 43) :

Constantine,
 Fudze bine,
 Niczi aj Casa,
 Niczi masa,
 Niczi draga dzupiniasa...

Fogarasi scriea la 1647, Haliciu la 1674, Viski la 1697. Pentru Anonymus Lugoshiensis nu se p \acute{o} te fixa o dat \acute{a} precis \acute{a} . Din t \acute{o} te considera \acute{t} iunile ins \acute{a} de mai sus, cat \acute{a} s \acute{a} 'l punem mai apr \acute{o} p \acute{e} de Fogarasi dec \acute{a} t de Viski, cam pe aceia \acute{s} i lini \acute{a} cronologic \acute{a} cu Haliciu, c \acute{a} ruia el p $\acute{o$ te s \acute{a} 'i fie anterior, dar nici intr'un cas nu este mai no \acute{u} dec \acute{a} t acesta.

Or \acute{i} -cum ar fi, Dictionarium Valachico-Latinum este cel mai vechi \acute{u} vocabular al limbei rom \acute{a} ne, adec \acute{a} traduc \acute{e} nd din rom \acute{a} nesce intr'o limb \acute{a} str \acute{a} in \acute{a} , iar nu vice-versa, dup \acute{a} cum traduc, de ex., din slavonesce \acute{i} n rom \acute{a} nesce acele glosare din secolul XVII, despre cari noi am vorbit \acute{i} n «Cuvente den b \acute{a} tr \acute{a} ni» t. I. p. 260 etc. \acute{S} i ce vocabular! Peste *cinci mi \acute{i}* de cuvinte.

D. V. A. Urechi \acute{a} , dintr'o c \acute{a} l \acute{e} toria \acute{a} f \acute{a} c \acute{u} t \acute{a} la Copenhaga, a fost adus \acute{i} nsemnarea cum-c \acute{a} \acute{i} n Biblioteca Regal \acute{a} de acolo se afl \acute{a} un vechi \acute{u} «Vocabularium Valachicum.» Nu ne aducem aminte, unde anume \acute{s} i \acute{i} n ce fel de termen \acute{i} a fost publicat \acute{a} acea noti \acute{t} \acute{a} . Adres \acute{a} ndu-ne ins \acute{a} la d. Bruun, eruditul bibliotecar dela Copenhaga, iat \acute{a} ce ne-a respuns intr'o epistol \acute{a} din 22 Octobre 1883: «Certes, j'ai devant moi un petit manuscrit intitul \acute{e} : Vocabularium «Valachicum, qui sur 17 pages contient un vocabulaire d'environ «170 mots valaques accompagn \acute{e} s d'une traduction latine. Mais ce «manuscrit est compos \acute{e} \acute{a} la derniere moiti \acute{e} du XVIII-e si \acute{e} cle «par un dilettante danois, qui s'est occup \acute{e} de beaucoup de choses «litt \acute{e} raires et linguistiques; la valeur scientifique en est, sans «doute, nulle». In scurt, manuscriptul dela Copenhaga abia merit \acute{a} de a fi men \acute{t} ionat \acute{s} i nu merit \acute{a} de a fi descoperit.

Peste doi secol \acute{i} dup \acute{a} Anonymus Lugoshiensis, noi nu g \acute{a} sim dec \acute{a} t vr'o 10,000 de cuvinte \acute{i} n marele Lexicon Budan dela 1825, lucrat—dup \acute{a} cum se dice pe frontispici \acute{u} —«de mai mul \acute{t} i autori \acute{i} n cursul a trei- \acute{d} eci \acute{s} i mai multor an \acute{i} ». Ce colosal \acute{a} munc \acute{a} presupune dar \acute{a} prima \acute{i} ncercare de ac \acute{e} st \acute{a} natur \acute{a} , f \acute{a} c \acute{u} t \acute{a} de un singur om!

«Dictionarium Valachico-Latinum», a \acute{s} a cum \acute{i} l posed \acute{a} m noi, nu este terminat. Dela cea dint \acute{a} i \acute{u} pagin \acute{a} autorul \acute{i} ncepe deja a- \acute{s} i

completa opera, adăugând la margine cuvintele cele uitate. Aşa în rînd cu «Acě. Filum» el pune acolo «Ac», remas fără traducere. Aducem acest singur exemplu, căci aci s'a întămplat ce-va fôrte ciudat. Adăugătorul cel dela 1742, găsind pe acest «Ac», scris după el «zérna», eşind ast-fel «Λ czérna», sinonim unguresc pentru «aţă», pe când bietul «Ac=Acus» dispare cu totul.

Apoi ordinea alfabetică nu e păzită cu stricteţă, fiind-că autorul se pregătia, firesce, a recopia manuscriptul întreg, după ce odată îşi va fi isprăvit lucrarea.

Multe vorbe sînt scrise numai romănesce. Se vede că, întimpinând vre-o dificultate de a le traduce bine latinesce, autorul îşi rezervă acéstă sarcină pentru urmă. În unele casuri însă, traducerea lipseşte numai pentru derivatele dintr'un cuvînt tradus deja mai sus, ceea ce indică din partea lexicografului dorinţa de a merge iute înainte cu adunarea materialului romănesc, fără a se opri la tréba secundară a găsirii equivalentului latin. De exemplu: «Ferek. Polio. Fereketurě.—Ferekětor».

Între cuvintele cele lăsate fără explicaţiune vedem :

«Tinkova.—

«Zegusheny.—

«Zorlincze.—»

Câte-trele sînt numiri de sate de lingă Lugoş. După repertoriul lui Hornyánszky, Tinkova numără astădi 750 locuitori, Zeguşeni (Zagushen) vr'o 600, Zorlinţa (Zorlencz-mare şi Zorlencz-mik) peste 3000 împărţiţi în două comune.

Iată dară încă o probă, dacă ar mai fi nevoie după cele date mai sus, despre lugoşanismul autorului.

Si ceea-ce adaugă fôrte mult la valórea operei sale, este tocmai că el se ţine cu stăruinţă de dialectul seú natal, ca şi când n'ar fi cunoscut de loc limba cea tipică de prin cărţile române din secolii XVI şi XVII. După cum Psaltirea Şcheiană, popa Grigorie din Măhaciu şi Codicele Voroneţian ne-aú conservat cu scrupulositate un sub-dialect transilvănén stins fără altă urmă, după cum mitropoli-

tul Dosofteiu fonografiază sub-dialectul moldovenesc, tot așa cea mai scrupuloasă conservare a sub-dialectului bănățen se datorește lui Anonymus Lugoshiensis pe prima liniă, de aci pe a doua liniă lui Ion Viski, apoi întru cât-va lui Fogarasi și lui Halicîu.

Judecând din cele cinci mii și mai bine de cuvinte despre planul autorului, noi nu ne sfim a afirma că, dacă lucrarea sa ar fi isprăvită, Români ar avé de doi secolî un cap-d'operă lexicografic, nu numai cu vorbe comune și cu numiri topice, dar încă :

cu forme duble, de ex : mikutel și mitutel, nime și nimene, prënd și prëndzesk, kurt și skurt, tikvă și tiukě, straitzě și traistě etc. ;

cu expresiuni copilăresci, de ex. : abushile «infantium incessus «quadrupes», papě «panis infantili sermone», placse «nomen lusus cum lapides jaciuntur ad metam» etc. ;

cu termenî de choreografia poporană, de ex. : Iepuraska «saltus hajdonicus», un fel de danț hoțesc ;

cu interjecțiuni țerănesci, de ex. : hesh «vox gallinas pellentis», ho «vox continentis pecora», hop «vox saltantis», aos «heus» etc. ;

cu o bogată sinonimică, de ex. patru numi pentru șórece : so-recse «mus», spurk «mus», somek «mus», hercz «mus»...

Ca specimen, publicăm aci întrégă litera *M*, care se începe cu numărul 2390. Am pus cu litere *cursive*, pentru a atrage atențiunea, cuvintele cele mai remarcabile din punctul de vedere dialectologic.

Macsin. Molo.

Macsově. Pagus în districtu Sebesiensi.

Macz. Intestinum.

Madzéré. Pisum.

Maj. Malleus.

Maj. Maius.

[Maj bine, maj ushor. Melius. Levius].

Majkě. Mater.

Mak. Papaver.

Makar. Quamvis. Licet.

Makarkare. Quilibet. Quivis.

Makarcsiné. Quicunque. Quivis.

Makarundé. Ubicunque. Quocunque.

Makarunde. Undecunque.

Makarėnkětro. Quocunque.

Mal. Argillosa terra.

Mamě. Mater.

Maně. Manna. Ros.

Maré. Mare. Pelagus.

Maré. Magnus, -a.

Marě. Pomum.

Mare lukru. Admirantis et spernentis exclamatio.

- Martz. Mars. Feria 3-a.
Martzolya.
 Marga. Pagus in fine Portae ferreae.
Marva ruskě. Malva hortensis.
Marmuré. Marmor.
 Marmuré. Porta ferrea. Angustiae Transylvaniae ex parte Hungariae inferioris.
 Margsiné. Margo. Finis.
 [Martur. Testis].
 [Marturiě. Testimonium].
Mas. Mansio.
 Masě. Mensa.
 Maskuré. Sus castratus.
 Maskě.
 Mecsíněturě.
 Měcsinish.
Měcsěsk. Aenygma propono.
Měcsíněturě. Aenygma.
 Měczě. Cattus. Felis.
 Měczishorě.
 Měczishor. Intestinum parvum.
 Mědzerijkě. Cicer sylvestre.
 Mědreguně. Mandragora.
 Měgar. Asinus.
 Megěrecz, idem.
 Měgurě.
Megyělěu. Convivium natale.
 [Měhneszk. Evanesco. Abscedo. Torpesco].
 Měj. Millium.
 Mějran. Amaracus. Maiorana.
 Mějugsěl. Malleolus.
 Mějdan.
 Mejmukě. Simia.
 Měkrish. Acetosa.
 Mělaj. Milliaceus panis.
 Mělkom. Silentium.
 Mělkomish. In silentio.
- Mělcs. Limax.
Melmesiě. Malvaticum.
 Měmukě. Simia.
 Měně. Manus.
Měn. Maneo.
 Měn. Mitto.
 Měnos.
 [Měndria. Superbia].
 Měnestěrgurě. Mantile. Manutergium.
 Měnyé Cras.
 Měnshesk.
Měnyék. Diluculo consurgo. Praevenio. Maturo.
 Měnyěkě. Manica.
 Menyiě. Ira.
 Menyios. Iracundus.
 Měnunt. Minutus.
 Menuntzěl, idem diminutivum.
 Menuntedz. Minuo. Comminuo.
 Měnkěturě. Devoratio... ssio.
 Měnkěturě. Contentio.
 Měněnk. Comedo.
Měněnkumě. Contendo.
 Měnushě. Chirotheca.
 Menzalě.
 Měr. Pomus. Pomum.
 Měr věratek. Pomum aestivale. Praecox.
 Měr iěrnaték. Malum serotinum.
 Měr *bunebrut*. Malum sparuceum.
 Měr dulce. Pomum dulce.
 Měr gushat.
 Měr kěnyěsk.
 Měr *koděsh*.
 Měr *kukurbetaricz*.
 Měr de svěnt Pietru. Malum praecox.
 Měr *mushkětarietz*. Malum apianum. Muscatellum.

Měr flokos. Malum muscosum.
 Měr nevéstesk.
 Měr ordžěn.
 Měr pestricz.
 Měr rutilat. Malum orbiculatum.
 Měr sělsiu.
 Měr vėrgat. Malum variegatum.
 Merariu. Anethum.
 Méreu. Rectus.
 Merejě. Recta.
 Merg. Eo. Pergo Progredior.
 Merg naintě. Proficio.
 Merg napoj. Deficio.
 Měrg nderět. Retrocedo.
 Mergeritar. Margarita.
 Mergsenaretz. Finitimus.
 Mereiesk.
 [Merěcsin. Spina].
 Měrit. Marito. Nuptui trado.
 Měritumě. Nubo. Maritum duco.
 Měritatě. Nupta.
 Měrindě. Merenda.
 Měrič. Magnitudo. Magnificentia.
 Měros. Superbus.
 Měrniczě. Metreta.
 Měroshiě. Superbia.
 Měrosheskumě. Superbio.
 Měrunt. Minutus Vide Menunt.
 Měrsurě. Profectio, Progressus.
 Mersurě nainte. Profectus.
 Měrshav. Macer. Macilentus.
 Mershavč. Macra. Macilenta.
 Mersheveskumě. Macer fio.
 Merturiě. Testis. Testimonium.
 Merturisesk. Testificor.
 Měrtzishor. Martius.
 Mertzeně.
 Mertzinos.
 Měsaj. Mappa.
 Měsě. Dens molaris.

Měsh. Soccus.
 Meshině. Pellis ovina.
 Meserere. Misericordia.
 Mesevernik. Misericors.
 Meserniczě. Macellum.
 Mesercsiu. Lanio.
 Měškě. Dromadarius.
 Mesték. Misceo.
 Mestekěturě. Mistio.
 Měsurě. Mensura.
 Měsor. Mensuro.
 Měshtér. Magister. Artifex.
 Mershtěrgsindě. (?)
 Meshteresk. Magistrum ago. Ar-
 tificium.
 Meshtershig. Artificium.
 Mětaniě. Reverentia. Inclinatio.
 Metenagě. (?)
 Metlikě. Artemisia tenuifolia.
 Mětor. Purgo.
 Mětur, idem.
 Měturě. Scopae.
 Měturat. Purgatus. Mundatus.
 Mětrak. Baculus.
 Mětricsě. Matrix.
 Mě. Mea.
 [Meure. Mora sylvestria].
 Mězdralě.
 Mězdresk.
 Mezgaj. Inficio.
 Mezgush.
 Micz. Lana agnina.
 Miczar.
 Miesk. Moveo.
 Mieskumě. Moveor.
 Mieskěturě. Motus.
 Mieskony. Pediculus gallinaceus.
 Mjáon.
 Mjěd. Medum.
 Mjedar.

- Mjèdz. Medium.
 Mjèl. Agnus.
 Mjelushel. Agnellus.
 Mjerè. Mel.
Mjèriu. Caeruleus.
 Mjeriè. Caerulea.
 Mjèrcury. Mercurius.
 Mjèu. Meus.
 Miè. Mille.
 Mik. Parvus.
 Mikutèl. Parvulus.
 Mikè. Parva.
 Mikshor. Parvulus.
 Mil. Milliare.
 Milè. Gratia Clementia.
 Milos. Clemens. Pius.
 Milèmi. Misereor.
 Milostiv. Clemens. Misericors.
 Milostiveskumè. Misereor.
 Milostivnik. Misericors.
 Milosté. Gratia. Clementia.
 Milkuièskumè. Supplicò.
 Milkuit. Supplex.
 Milkuitor. Supplex.
 Milkuialè.
 Miluièsk. Misericordiam facio. Mi-
 sereor.
 Miluitor. Elaemosynarius.
 Mint. Mentior.
 Minte. Mens.
 Mintsinos. Mendax.
 Mintsunè. Mendacium.
 Mincšè. Pila.
Mirak. Miraculum.
Miraz. Prodigium. Spectaculum.
 Mirh. Mirrha.
 Mirhuièsk. Mirrha ungo.
 [Mirosz. Odor.]
 [Mirele. Sponsus].
 [Mirásza. Sponsa].
- Mirumè. Miror.
 [Misztujesk. Conquiesco].
 Misshè. Missa. Sacrificium.
 Mishesk. Cæcutio.
 Mishinè.
 Misir. Aegyptus.
 Miskiè. Chalybs.
 Mitutel. Parvulus..
 Morè. Jus caulium.
 Mort. Mortuus.
 Mortè. Mortua.
 Morté. Mors.
 Mortècsuné. Lues. Morticinum.
 [Morticsosz. Mortalis].
 Morment. Sepulchrum.
 Mormeièsk.
 Morun. Huso.
 Mosh. Avus.
 Moshiè. Aviticum bonum.
 Moshnyág. Vetulus.
 Moshè. Avia.
 Moskul. Moskovia.
 Moskovitan. Moskovita.
 [Mostele. Reliquiae corporum SS.]
 Mosor.
 Motè.
 Motkè.
Motzok. Stupidus. Bardus.
Mozomajně. Spectrum. Terricu-
 lamentum.
Mozgosesk. Moveo.
 Mujèdz. Mollio.
 Mujat. Emollitus.
 Muiéré. Mulier. Fœmina.
 Muierèsk. Muliebris.
Muierothkè. Effeminatus.
 Mujerushkè. Fœmella.
Mujt. Obliviscor.
 Muk. Pituita. Mucus.
 Mukos. Pituitosus.

Mucsk. Mordeo.
Mucskěturě. Morsus.
Mucskat. Morsus.
Mucskětör. Mordax.
Mukar. Emunctorium.
Mulg. Mulgeo.
Mult, -ě. Multus, .a. Multum.
Multzany. Deo Gratias.
Multzeny, idem.
Multziě. Multitudo.
Multzime, idem.
Multzenesk. Ago gratias.
Muncsèsk. Laboro. Torqueo.
Munkě. Labor.
 [Müncz. Hinulus].
Muncsitor. Laborator.
Muncseskumě. Torqueor. Conor.
Munté. Mons.
Mur. Morus.
Murě. Morum.
Murě. Intestinum...

Murar. Molitor.
Murericzě.
Murony.
Murg.
Murgseshtë. Advesperascit.
Muritor, e. Mortalis.
Murědz. Macero. Acesco.
Murat. Maceratus. Acidus.
Mursě. Mulsum recens.
Muskě. Musca.
Muskuliczě.
Mushkětaričz. Muscatellum apianum.
Mushkyu. Muscus.
Mushkyu. Musculus.
Mustaczě. Mistax.
Mustěcsos.
Mut. Mutus.
Mut. Muto.
Mutat. Mutatus. Mutatio.

2. Elementul fonetico-morfologic.

Tot ce s'a scris până acum mai nou, mai temeinic și mai necurcat asupra foneticeii și morfologieii sub-dialectului bănățenesc, se datorază d-lui Enea Hodoș (Poezii populare, Caransebeș, 1892, p. 3—9), ast-fel că noi nu avem decât a reproduce aci literalmente cuvintele acestui june folklorist:

«Graiul țeranului din Bănat, ca și graiul țeranului din alte provincie, asemănat cu limba literară, ne infățișează mai ales abateri fonetice.

«O parte din însușirile acestui grai le găsim în graiul ardelén, sau în cel moldovén, ba chiar în cel macedo-român; altele sînt ale sale particulare.

«Insemnăm, din punctul de vedere gramatical, următoarele însușiri:

«1. Una din cele mai distinctive caracteristici a graiului bănățen este păstrarea lui *n* de'naintea lui *i*. În Bănat nu se ȳice alt-

fel decât: vinie (pentru vie de struguri), călcâni, întâni, cuni, căpătâni, gutâni; tot așa în câte-va comune se dice fănină pentru făină sau fărină. La verbe asemenea este păstrat sunetul *n*, de ex.: tu rămâni, țini (dela a ținé), vini, puni, spunî, a încuniă, a descuniă, am descuniat etc. Pentru sufixul augmentativ *oi* și *oie* există numai *oni* și *oñie*: pietroni, pietronie; sufixul *oñie* mai adese e neaugmentativ: ursonie, vulponie, luponie, iepuronie; același sufix formeză numi proprii feminine derivate din masculine: din Popescu se face Popesconie (nevêsta lui Popescu), Bibesconie, Gruesconie, etc.

«2. Sunetul *n* urmat de *i* sau *e* trece în *ni* rostit ca în spaniola, sau ca *gn* în unele vorbe din franceza, sau ca *ny* în maghiara; dar, deși îl găsim și în limba asta din urmă, totuși nu putem să-l considerăm drept influență a limbei maghiare: graiul bânățen a fost mai ferit de influența acestei limbi decât este graiul din părțile ungurene și unele ardene. Afară de acesta, în Bănat nu s'a prefăcut nici sunetul *t* sau *k* urmat de *e* ori *i* în *ty*, nici *đ* sau *gh* urmat de aceleași în *gy* maghiar, după cum s'a prefăcut la Români din Ungaria și la uni din Ardél, unde s'a modificat în sens maghiar, ci în Bănat a suferit alte schimbări, cari se vor arăta mai jos.

«3. Sunetete *b*, *p*, *f*, *v* urmate de *i* (iar *v* urmat de *u* în cuvîntul vulpe) remân nemodificate, ca și în limba literară; și nu aflăm în Bănat nici pe ghine, nici chită (ca în părțile Sibiului), nici bgyinie, și ptyită (ca în părțile ungurene), nici bjinie și peită (ca pe la Năsăud); asemenea nu se dice lupci ori luptyi, nici hiu, nici jităl și jin (ca pe la Blaj) ori in (ca la Brașov), ci numai biñe, pită, lupi, fiu, vișel, vin etc. Inșă iclén și nu viclén.

«4 S'a schimbat sunetele *t* și *đ*, urmate de *i* sau *e*, în *ee* și *dje* (dje), de ex.: frunce (frunte), ce (te), ciner (tiner), verge sau verdje (verde), Megia și Megica cu tonul pe *i* (Media și Medica, numirile ce le dă poporul localităților cu numele oficial Mehădia și Mehádica). Valeageni, cu numele oficial Valeadeni. În cuvintele deget și dinte sunetul *đ* s'a prefăcut în *gh*, și ast-fel se pronunță:

ghejiet și ghince; de altă parte se ȃice dă pentru de (dar și : djă), dăn pentru din (dar și : djin). Sunetele k și gh urmate de e sau i rămân nemodificate.

«5. Sunetul ce se schimbă, ca și în graiul moldovenesc, și ca și în graiul poporului din comitatul Zărandului, într'un sunet apropiat de ș, pe care nu-l putem transcrie exact : dulșie (dulce), șie mai fași (ce mai faci) etc.

«6. In comunele Țerova, Ilova, Zlagna, Prisian, Poiana, Visag, după cum îmi comunică d. asesor consistorial Ion Ionaș, precum și elevii din partea locului, în locul sunetului ș se pronunță pretutindenea s, de ex. : sase (șasă), sapte (șapte), cocosu rosu (cocoșu roșu), sade (șade). Invățătorii din amintitele comune, după cum mărturisesc însiși, au greutăți cu copiii de școlă pînă ce îi fac să rostescă pe ș. Se pare curios că, pe lîngă tóte acestea, cele spuse în punctul precedent (5) au valórea și pentru comuncle aici pomenite, adică în loc de ce se rostesc acolo un șie.

«7. Sunetul z se rostesc mai tot-d'a-una ca dz, se ȃice nu numai dzăc (ȃic), Dumnedzău, ci și dzamă, dzăhar, dzimbet.

«8. Deosebirea între ge (dj) și j consistă într'aceea că ge, gi s'ar puté transcrie cu jje, jji, de ex. : mjerje (merge), însă jor (jur).

«9. Diftongul ea se aude mai mult ca ia la cuvintele de genul feminin terminate în e și articulate : valia, vulpia, carcia (cartea); mai adeseori e din diftongul ea se pierde cu totul și rămâne a singur : sară, țară, înfrunzască, vorbască, bat (bét), șasă, șapce; la imperfecte : auzam, culejam, vegiam (vedeam), șegiam (ședeam) țăniam (țineam), ș. a. Adjectivul feminin rea se pronunță rê (cu e închis), pronumele feminin ta asemenea : tè.

«10. Cuvintele terminate în ea nearticulate, ca stea, nea, cătea ș. a. se găsesc în vorbirea țeranului din Bănat aprópe pretutindinea sub forma auă, de ex. : niaua (néuă), stauă, cătauă, nuéuă, mă-sauă.

«11. In diftongul *oa* se pot deosebi două sunete : un *u* și un *a*.

«12. Substantivele feminine terminate în *ă* fac pluralul mai mult cu *i* decât cu *e*; pluralul dela icoană este iconi, articulat: iconiile; casă, plur. căși, cășile; fată, plur. fiece, art. fiecele; mamă, plur. mame, art. mamele, dar și mamile, mai este și mumâni, ca dela tată tătâni. In gen. și dat. sing. primesc numai *i*: a iconi, cășii, fecii (fetei), mami ș. a. Dar și alt-fel e la plural este foarte rar; dela măr pl. este mîeră; pară, piëră; frumos, frumósă, ș. a.

«13. Sufixele orî, arî și erî sint întrebuițate exclusiv pentru or, ar și er; de ex.: învățatorî (atât la sing. cât și la plur.), frăgarî (sing. și plur.), mînerî etc. Unii cărturari pretind că în casurile acestea s'ar auđi la singular nu numai *î*, ci și un *u*. Atâta este sigur, că acest *u* năzuesce să dispară și urma lui este dejă cu totul efemeră, întocmai ca și la cuvintele terminate în consoantă.

«14. Alătura formelor umblu și umplu se mai întrebuițază une-orî îmblu și împlu; însă numai unghî și nu îngî.

«15. Pe lîngă rid și vind se ȃice mai des rid și vind, asemenea rit și rit. Vind se conjugă așa: vind, vindz, vinge, vingem, vingeț, vind; perf.: am vindut ș. c. l. Rid: mă rid, ce ridz, să rige, Ńe rigem, vė rigeț, să rid; perf.: m'am ris șel., tot numai cu pronumele reflexiv.

«16. Articolul pentru vorbe de gen masculin a pierdut pe *l*. Se rostesc articulat: omu, porcu, tot natu, socru (nearticulate cele două ultime sint tot așa); boŭ articulat boŭ (două silabe). Exemple de nume proprii art. și neart.: Gruescu, Părvănescu, Mănescu, Puŭ ș. a. forméză genitivul și dativul sing.: *lu* Gruescu, *pl* Gruescilor, *lu* Mănescu șel.

«17. Pentru articlii al, ai, ale, se folosesc numai forma *a*.

«18. Pronumele reflexiv se întrebuițază și duplicat în perfectul compus: m'am bătutu-mă, ci-ai sculatu-ce (te-ai sculatu-te), s'o îm-

bătatu-să, l'am vădutu-l, n'am dusu-ñe (ne-am dusu-ne), v'ați su-
përatu-vë, s'or dusu-să, șcl.

«19. La verbul a fi însemnăm următoarele forme:

«Indic. presinte: io mis, tu iesci, iel îi, noi ñis, voi vis, ieî is
și ieî iăst, acest din urmă numai ca verb predicativ. Exemple: io
mis Bănăfan, noi ñis Bănățeni, voi vis dân țară ș. a. Se mai Țice
și: noi ñisăm și voi visăț în unele locuri.

«Ind. imperf.: ieram, ieraî, ieră, ieram, ieraț, ieră.

«Ind. perf: fusăî, fusăș (silaba ultimă tonică), fu; fusărăm, fusărăț,
fură; se mai conjugă și: fușăî, precum și fuî.

«Ind. perf. compus: am fost, ai fost, o fost, am fost, aț fost,
or fost.

«Ind. viitor: oi fi, îi fi, o fi, om fi, iț fi, or fi.

«In Meedica, mi se spune, e folosită și forma întregă: vei fi, vii
fi, va fi, vom fi, viț fi, vor fi.

«Conjunctiv perfect: să fiu fost, să fiî fost, să fiă fost, să fim
fost, să fiț fost, să fiă fost.

«20. Perfectul simplu indicativ dela verbul daû: io gegeî (dedeî,
cu accent pe ultima), gegeș (și dașî), gege (dede, cu acc. pe silaba
primă), gegerăm, gegerăț, gegeră (acc. pe prima silabă).

«Se mai conjugă și așa: dăgeî, dăgeș, dège, dăgerăm, dăgerățî
(acc. pretutindene pe e ori e), dègeră.

«21. Imperativul are o formă a sa particulară cu sufixele: areț,
âreț, ereț, ireț. Este de observat, că sufixele aici înșirate se pun
numai în propozițiunii negative imperative; propozițiunile afirma-
tive imperative au aceiași formă ca și limba literară. Exemple: nu
cântarețî, nu strigarețî, nu bacerețî (nu baterețî), nu vorbirețî, nu
urărețî etc. Pretutindenea în Bănat este folosită forma acesta; ici
colo, sub înrîurirea școlei, se folosește astăđi și forma literară
alătura formei de mai sus.

«22. Optativul presinte se conjugă în comunele Vărădia și Pătaș,
după cum mi se comunică de elevii d'acolo, în modul următor:

«io reaş veñi, tu reaï veñi, el ar veñi, noi ream veñi, voi reaţ veñi, ieï ar veñi.

«23. Pronumele demonstrative: acesta, acela, acésta, aceea, aũ numai formele:

Masc. Sing. Nom. ŝi Ac. ăsta, ahăsta; ăla, ahăla.

Masc. Sing. Gen. ŝi Dat. ăstũia; ălũia.

Masc. Plur. Nom. ŝi Ac. ăŝtea, hăŝtea, ahăŝtea, ăla.

Masc. Plur. Gen. ŝi Dat. ăstòra, ahăstòra; ălòra.

Fem. Sing. Nom. ŝi Ac. asta, ahasta; aea, ahaea.

Fem. Sing. Gen. ŝi Dat. ăstèia; ăèia.

Fem. Plur. Nom. ŝi Ac. eŝtea, heŝtea, aheŝtea; elea, ălea.

Fem. Plur. Gen. ŝi Dat. ăstòra, ahăstòra; ălòra....»

Alăturând observaţiunile d-lui Enea Hodoş cu indicaţiunile fonetice din Anonymus Lugoshiensis, e lesne de a constata că numai palatalizarea dentalelor de ŝi te în ge ŝi ce este un fenomen posterior, care tocmai de aceea pare a fi datorit înriuririi Serbilor, la cari el ne întimpină ca ce-va organic. In cele-lalte privinţe, douï secolï n'aũ adus absolut nici o schimbare.

Trăsura cea mai caracteristică a consonantismului bănăţenesc: conservaţiunea lui n de 'naintea lui ï, distinge în acelaŝi grad dialectul macedo-român, iar cu dialectul istriano-român unesce pe Bănăţeni o particularitate morfologică foarte interesantă, anume optativul presinte: reaş, reaï, ream, reaţ, pe care noi l'am explicat deja altă dată (Etymol. M. Romaniae t. II, p. 1946) în următorul mod:

«Poporul judecă limba după auđ, nu după scris. In forme ca fire-aş, facere-aş, đicere-aş, alături cu aş fi, aş face, aş đice, urechea desparte silabic: fi-rés, face rés, đice-rés. De aci, în loc de aş s'a născut în dialectul istriano-român forma raş, trecută dela construcţiunea inversă la cea directă. Frasa istriano-română: «n'am pũia va cu ce me raş copri, ni stramas pre carle raş zacé» (Miklosich, Rumun. Untersuch. I p. 42; cfr. Lautl., Lautgruppen p. 10) se transcrie daco-românesce: «n'am plapumă cu care m'aş acoperi, nici

saltea pe care aș zace» = «nici saltea pe care zacere-aș». Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întâiu atențiunea asupra acestei forme istriano-române (Stud. crit. I, 1861, p. 66), îi dă o altă explicațiune. El crede că raș ar resulta din fusiunea lui vré cu aș, fusiune o-cursă numai la prima persónă singulară, pe când la cele-lalte persóne ar fi numai vré cu perderea lui v. In acest mod condiționalul istriano-român:

raș ave
rai ave
ra ave
ram ave
raș ave
ra ave

ar fi, după Ascoli:

vrere-aș ave
vrai ave
vra ave
vram ave etc.

«Ei bine, chiar în această ipotesă prima persónă singulară raș ar resulta, ca și în explicațiunea noastră de mai sus, din construcțiunea inversă vré-réș. Noi credem însă că nu numai prima persónă singulară, dar și cele-lalte s'aũ născut din aceiași construcțiune inversă, cu saũ fără verbul vrere, adecă cu orî-ce verb, și anume:

raș ave = ave-réș (=avere-aș)
rai ave = ave-réi (=avere-aî)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)
ram ave = ave-rém (=avere-am)
raș ave = ave-réș (=avere-aș)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)...»

In studiul «Strat și substrat», noi am demonstrat că așa numiții Macedo-români și Istriano-români de astăzi nu sunt alt ce-va decât Români ceî din Pannonia, pe cari în secolii IX—X i-a găsit acolo și i-a gonit peste Dunăre năvălirea Ungurilor. Este aprópe de mintea

omului că dialectul acelor Români din Pannonia, prin însăși pozițiunea lor cea geografică, pe care nici un crescet de munte n' o despărția de șesul Timișului, trebuia să fi fost identic sau aproape identic cu al Românilor din Bănat. Iată de ce este foarte important de a urmări acele puncturi de conservatism dialectal, prin cari Bănățeni și numai Bănățeni se mai asociază până acuma cu cele două dialecte române trans-danubiane.

Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în cari graiul bănățenesc se întâlnește cu al Moldovenilor, ca și când Moldovenii, în specie cei dela nord, ar fi o veche migrațiune dela Timiș prin țera Crișului și prin Maramureș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc, care jucase un rol însemnat în formațiunea Statului Bărlăden, cu mult înainte de descălecarea Moldovei în secolul XIV. Acastă cestiune noi o vom debate aiurea.

II. Individualitatea teritorială a Bănatului.

Trei cuvinte:

1°. *Troian*;

2°. *Aușoni*;

3°. *Filma*;

ne vor ajunge pentru a demonstra nestrămutata continuitate a naționalității române în regiunea dintre Tisa și Cerna.

1°. *Troian*.

Intr'un manuscript paleo-slavic tocmai din secolul XII, reprodus întreg de Srezniewsky (Извѣстія Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка, t. 10, 1863, p. 551—574), se citește următorul pasagiū mitologic:

...Троіана Хърса Велеса Пероуна.
на бы вбратнша въсомъз злыномъ
въкроваша...

... pe *Troian*, pe Hărs, pe Veles,
pe Perun, și-au făcut zei, în draciū
cei rei credeau...

Härs sau Hors, Veles sau Volos și Perun sunt divinități slavice cunoscute, menționate nu o dată în străvechea cronică a lui Nestor (cfr. Sacharow, Сказанія русскаго народа, t. 1, 1841, part. 1, p. 11—12). Ce caută însă printre aceștia, ba încă mai pe sus de ceilalți trei, numele lui *Troian*, pe care nu-l descrie și nu-l scie nici un mitograf al Slavilor?

Un alt monument paleo-slavic, după un manuscris din secolul XVI (Vostokov, Словарь церковно-славянскаго языка, 1861, t. 2 p. 232), aședă pe același *Troian*, deși nu la primul loc, între diferite divinități slavice:

...мнѣше бoгы многы, Перoуна и
Хорса Дьма и Троіана и ннѣи мнози...

...închipuindu-și mulți deți: Perun
și Hors, Dîtu și *Troian*, și alți mulți...

și mai adaogă:

...Пероуны въ Елинѣхъ а Хорскъ
въ Купрѣк, Троіанъ баше црь въ
Римѣ...

...Perun la Eleni, Hors la Cipru,
iar *Troian* fusese împărat la Roma..

Aci este dejă de tot învederată identitatea deului slav *Troian* cu marele împărat *Traian*, «Trajanus», întemeietorul Daciei romane.

Să se observe că ambele manuscripte paleo-slavice sunt anume de originea bulgară (Drinow, Заселеніе Балканскаго полуострова, p. 76).

Archeologul rus Kotliarewsky (Матерьялы для археологическаго словаря, p. 13—14, în Древности, t. 1, Москва, 1865—67) combină aceste texturi cu următoarele trei puncturi:

1. Numele lui *Troian* figurază de mai multe ori în vestita poemă rusă medievală despre Expedițiunea lui Igor la Dunăre, dintre cari o dată ca «drumul lui Troian» (въ тропѣ Троіаню) și o dată ca «țera lui Troian» (въ землю Троіаню);

2. Serbi și Bulgarii conservă până astăzi în legendele lor poporane memoria unui «împărat Troian» (царь Троіан);

3. Așa numitul val sau șanț «al lui Troian», care se începe la noi în România și se prelungește apoi departe în Rusia sudică, unde poporul îi conservă același nume, mai existând acolo chiar o tradițiune că fondatorul acestei immense construcțiuni ar fi fost un

«Troian împărat râmlenesc» (Тројана царя Ерманланскаго = Риллинскаго).

Kotliarewsky trage de aci conclusiunea, că deul Troian pôte să nu fie în realitate decât divinisarea de către Slavii meridionali a împăratului roman Traian.

Dar întrebarea cea fundamentală este:

1. Divinisare să fie óre, când manuscriptul cel din secolul XII pune pe Traian între «dracii cei reï»?

2. Slavii cei meridionali, așezați pe peninsula balcanică nu înainte de secolul VI, adecă patru secoli după mórtea lui Traian, dela cine óre putut'au ei să împrumute memoria marelui împărat?

Vuk Karadžić (Lex. 750) reproduce următórea legendă sêrbescă din Bosnia:

«Craiul Troian în fie-care nópte plecà în Sirmia, unde se iubia «cu o nevastă sau fată, și se întorceà de acolo înainte de zori, «căci peste ȃi el se temea a eși la lumină, ca să nu-l topescă «sórele. Cum sosia la iubita sa, îndată dedea cailor ovês, și apoi «petrecea drăgostindu-se, până ce caii isprăviau nutrețul și până «ce cocoșii începeau a cânta. Intr'o nópte însă, fratele său bărbatul «acelei muieri a legat limbile tuturor cocoșilor, ca să nu pótă «cânta, și a dat cailor nisip în loc de ovês. Când dară craiul, sim- «țind vremea de plecare, întrebă dacă au isprăvit caii ovêsul, sluga «i-a răspuns că nu. Mai târziu, înțelegând cursa în care a cădut, «craiul a încălecat în pripă ca să fugă spre orașul seú, dar în cale «l'a ajuns sórele. Ca să scape de rađe, el s'a ascuns sub un stog «de fin; însă vitele, din nenorocire, au împrăștiat finul, și ast-fel «sórele a topit pe Troian.»

Peste Olt, în districtul Romanați, există la noi până astăzi aceeași tradițiune. Impăratul cel topit de rađele sórelii se numesce aci «Domnul-de rouă», și poporul asigură că drumul cel roman de pétră, care duce dela Dunăre la Olt prin Caracal, fusese făcut a-nume de către dînsul, «ca să pótă merge mai iute la amanta sa.»

Se scie că rēposatul Bolintinenu a transformat acéstă tradițiune olténă într'o frumoasă baladă:

.
 Cum se face nópte, dela Istrul mare
 Cătră Olt te duci,
 Ca să ștergi de lacrimi, cu o sărutare,
 Ochișii ei cei dulci!
 Află că odată sórele pe cale
 De te va găsi,
 Intr'o rouă dulce cu ȕilele tale
 Te va risipi!

Tot așa cunoscutul scriitor rus Weltmann a compus din tradițiunea serbă o poemă întregă sub titlul de «Troian și Anghelița» (Moscvă, 1846).

Este interesant—în parentesă—că imaginea omului topit de rațele sórelelui pare a fi o veche metaforă italică, pe care noi o găsim la Florus, când ȕice că Celții, neputând suferi căldura, par'că sunt topiți de sóre: «quasi sole laxantur». O altă metaforă înrudită tot despre Celți este la anticul poet grec Callimachus, care'i compară cu «fulgi de zapadă» (Roget de Belloguet, *Ethnogénie gauloise*, p. 66).

În ce mod legenda română a putut să străbată în Bosnia, ne-o lămuresc cercetările d-lui C. Jireček, cari demonstrează că această țără posedă în vécul de mijloc o numărósă populațiune curat românescă, slavisată mai în urmă (*Die Wlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag, 1879, p. 7—8).

Și totuși, însuși d. C. Jireček, cu trei ani înainte (*Gesch. d. Bulg.* 1876 p. 74—76), tocmai pe numele lui Traian la Slaviu meridională întemeiă posibilitatea că în epoca cuceririi Daciei dânșii vor fi locuit în vecinătate saú «póte chiar în țără (vielleicht auch im Lande selbst)»!

«Baladele bulgare—ȕice d. C. Jireček—cântă până astăzi pe *tzarul Troian*, stăpân peste nenumérate comóre și la care din 70 de fântâne curge aur strălucit și argint curat. Sub Balcan este un oraș *Troian* cu o mânăstire. Pe Topolnița, aprópe de Tatar-Pazargik, este podul lui *Troian* (Troianov most), de care nu departe se află

nise ruine numite de țeranî *Troianov-grad* și o trecătoare *Troiana-Vrata...*»

Cătră acestea, negreșit, se mai adaoge *Troianov-grad* din Serbia.

Numai două lucruri scapă din vedere d-lui C. Jireček:

1°. necesitatea prealabilă de a demonstra într'un mod serios că Serbiî și Bulgariî au locuit în Dacia saŭ măcar în vecinătate în epoca împăratului Traian;

2°. împrejurarea cea capitală că în legenda serbo-bulgară personagiul lui *Troian* este o ființă antipatică, dușmană, chiar diabolică, «un drac reŭ» ca în manuscriptul cel din secolul XII, ceea ce nu ne întimpină nici odată la Români.

Să luăm balada cea bulgărească, pe care o citeză d. C. Jireček și care a fost publicată de frații Miladinovtzi (Български народни пѣсни, 1861 p. 38—41). Dela primul vers ea sună :

Бог да виет краля от Тројана!...

(Dumneșeŭ să bată pe regele dela Troian!)...

Apoi la Serbi, după cum o constată însuși d. C. Jireček, *Troian* ne apare ca un monstru cu trei capete saŭ cu nise urechi de țap.

În fine, dela profesorul A. Weselowsky (Записки Акад. Наукъ, Petersburg, t. XXXVII, suplem. No. 3 p. 89) noi aflăm că până și orașul *Troian* din Bosnia în baladele poporane serbesci se numesce «cel afurisit, unde se petrec nelegiuiri»:

Додоше јој проклетог Тројана

ѿ коме се безаконје ради...

La prima aședare a Serbilor și a Bulgarilor pe Peninsula Balcanică, dinșii au trebuit să susțină o crâncenă luptă cu vechiul substrat românesc de acolo, și acea luptă a avut drept efect, între altele, de a preface pe Traian cel «optimus» al Românilor într'un element reŭ pentru Slavi, întocmai după cum altă dată lupta între Eranî și între Indieni schimbase pe indianul «deva» (deŭ) în eranicul «daiva» (demon). O asemenea înreutățire a sensului este o consecință firască a raportului internațional între Slavi și între Ro-

mână, pe când absolut nimic n'ar pute justifica fenomenul contrar al transformării *Traianului* celui rău al Slavilor într'un *Traian* bun la Români.

În cele șise mai sus, noi ne-am ferit de a atinge măcar pe «bădica *Troian*» în colinda «Plugului» cea publicată de Alexandri :

S'a sculat mai an
Bădică *Troian*
Ș'a încălecat
Pe-un cal învățat
Cu nume de Graur,
Cu șeua de aur...

Acest *Troian* ni s'ar fi părut o simplă mistificațiune din partea lui Alexandri, dacă nu l'am regăsi în excelenta colecțiune de «Plugșóre» a d-lui G. Ghibănescu, anume într'o colindă din Trotuș (Analele literare, II, 1888, p. 42) :

Și se sculară mai an
Bădica *Troian*
Și'ncălecă pe-un cal negru ca corbul,
Iute ca focul...

Dar în alte trei «Plugșóre» din aceiași colecțiune *Troian* este înlocuit prin «Machedon împărat» sau «Alexandru împărat», iar într'unul prin «Sfintul Vasile», ceea ce ne face a crede că și din-sul nu este adevărat poporan, ci numai cărturăresc, datorit popilor sau dascălilor de prin sate.

Întru cât am putut urmări pînă acuma, numele personal *Troian* nu există astăzi nicăiri la Români, și pôte că nici n'a existat vre-o dată, de vreme ce nici în documente nouă nu ni s'a întâmplat a'l găsi, ceea ce arată că străbunii noștri îl consideraū mai pre sus de calendarul omenesc, ca și când ar fi un nume de divinitate, după cum nu se află numele personal «Isus», iar numele personal «Cristea» este «Cristofor», nu «Crist». Nici la vechii Romani nimenea nu se chiamă «Jupiter» sau «Apollo». Iată de ce fôrte rău fac aceia cari bagă pe furiș în colinde pe fantasticul «bădică *Troian*». Dacă numele personal *Troian*, după cum am vădut, circulază la

Slavī, acesta este tocmai pentru că la dînșii nu erà nici un motiv de a-l destinge de cele-lalte numī personale.

Pe la anul 1532 un Italian din Padova, Francesco dalla Valle călătoria prin Țera-Românescă. El ne-a lăsat «Una breve narracione», conservată în Biblioteca San-Marco din Veneția și reprodusă de Academia Maghiară (Magyar Történelmi tár, t. 3 p. 1—60). Ajunghend la Tîrgoviște, Dalla Valle trase cu aī sēi la mănăstirea Dēlul, aī căruia călugări—dice el—«ne fecero molte cortesie, et ne racontorno tutta l'istoria della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese, che fu questa che havendo *Trajano Imperatore* debellato et aquistato quel paese, lo divise a suoi soldati...» La Romāni memoria lui *Troian* nu se învățā în școlă, ci a fost tot-deauna viuă în tradițiunea poporului. Și totuși Cihac (II, 423) nu se sfiesce a susține că *Troian* este la noi un «élément slave»! Să observăm că el cunósce acest cuvînt numai cu următóre!e sensuri: «levée de terre, rempart, prairie entourée d'une levée de terre ou d'une haie, grande prairie en général; monceau de neige fait par le vent, avalanche; chemin de St. Jaques, voie lactée.»

Față cu forma *Troian* = *Traianus*, este metodic de a și pune întrebarea despre cauza trecerii lui *-ra-* în *-ro-*, și ar fi legitim chiar de a bănuī în acest fonetism o înriurire slavică, de vreme ce la Slavī există un nume personal propriū al lor «Troian» dela *троїн* «trei», adecă «triplu» sau «al treilea». Este învederat că o asemenea înriurire slavică posterióră asupra unei vocale n'ar desminți întru nimic originea primitivă românescă a cuvîntului, ci numai și numai ne-ar duce la următórea conclusiune: din latinul «Traianus» Romāniī făcuseră «Trăean» și l'au împrumutat Slavilor; apoi pe românul «Trăean», printr'o etimologiă poporană dela *троїн*, Slavii îl prefăcură în «Troian»; în fine, forma cea slavisată «Troian» s'a întors mai târziu la Romāni, înlăturând pe organicul «Trăean». Așa dară, chiar în acest cas nu erà permis lui Cihac de a băgă pe al nostru Troian între «éléments slaves». Noi credem însă că până și trecerea lui *-ra-* în *-ro-* a fost datorită la noi unei etimologie poporane curat românesce, sau mai bine

curat latine, cu totul independenți de slavul *тросъ*. Pe de o parte, împăratul Traian fiind privit de către posteritatea cuceritorilor Daciei ca străbun al lor; pe de altă parte, dintr'o epocă immemorială, cu mult înainte de Tit-Liviū, toți Romanii privind ca străbuni ai lor pe anticii Troianii, — în forma cea poporană *Troian* se făcuse de către Români din capul locului o fusiune între cei doi străbuni: *Traianus* și *Troianus*, astfel că *Troian* datéză la noi din prima epocă a graiului românesc, și dela noi l'aū primit Slavii, nici-decum vice-versa. Este curios că tocmai Slavii aū revenit în urmă la forma «Traian» printr'o etimologie poporană a lor dela *трати* «a trăi», după cum ne-o spune însuși d-l C. Jireček (Gesch. d. Bulg. 75): «Der Eigename Trajan, Diminutiv Trajko, ist unter den Bulgaren allgemein gebräuchlich; der Accent auf der ersten Silbe: Trájan; die populäre Etymologie leitet den Namen von trajam duro, persevero auf, worauf sich auch ein bulgarischer Sittenspruch bezieht.» Pentru Cihac dar ar trebui să fie un slavism chiar atunci când Români ar dice *Trăean!*

Bunul simț cel mai elementar ar fi de ajuns pentru ca oricine să vedă că pe *Troian* Slavii l'aū luat dela Români și că nu eră chip să'l fi luat de aūri decât numai dela Români. Acésta însă ar probă descendința Românilor din legionarii lui Traian și numai atâta, fără a dovedi tot-o-dată și continuitatea lor cea teritorială pe ținutul nordic al Dunării, căci memoria marelui împărat ei puteau s'o ducă cu dinșii în Balcani sau în Rodop după teoria lui Rösler, ș'apoi s'o readucă înapoi peste mai mulți secolii la întorcere în Carpați. Pentru a demonstra acésta continuitate teritorială, să trecem acuma la periodul cel mai vechi, necunoscut încă, din istoria cuvintului *Troian*.

Din cele patru drumuri romane, cari duceau dela Dunăre spre fundul Daciei, două treceau prin Oltenia, cele-alalte două prin Bănat. Ele aū fost făcute chiar în prima epocă a cuceririi, și aū trebuit apoi vécuri peste vécuri pînă ce pe alocurea să le distrugă

timpul, căci erau aşternute cu pétră, «strata saxea viarum», şi încă nu cu un singur rînd de pétră, ci două straturi suprapuse, legate la mijloc printr'un puternic ciment. O inscripţiune, găsită la capătul sudic al unuia din cele două drumuri romane bănăţene, ne spune:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F

NERVA TRAIANVS AVG. GERM

PONTIF. MAXIMVS TRIB. POT. IIII

PATER. PATRIAE COS. IIII

MONTIBVS EXCISIS ANCONIBVS

SVBLATIS VIAM PATEFECIT

(Aschbach, Trajans Donaubrücke p. 4; Hirschfeld, Epigr. Nachlese p. 419, C. I. L. vol. III).

Intru cât descendinţii cuceritorilor rămăneau pe loc în ţera Timişului, aceste drumuri nu puteau să nu fie identificate în tradiţiunea lor cu memoria împăratului Traian, o memoriă care, firesc, nu există acolo decât numai pentru dînşii, nu pentru alte némuri, venite în aceeaşi regiune mai târziu.

Unul din cele două drumuri trecea din Bănat în Serbia *actuală*; sau, mai corect, eră o prelungire făcută de Traian a unui drum roman mai vechi de peste Dunăre, cam de pe timpul împăratului Tiberiū, dar numit de cătră locuitorii cu unul şi acelaşi nume de «drumul lui Traian».

În secolul VII elementul românesc cel transdanubian începuse a slăbi în ajun de a dispăre apoi de tot sub invasiunea Serbilor. Pe de altă parte, drumul cel roman de acolo, mai vechi cu vr'o şapte-şeci de ani şi executat în condiţiuni mai puţin trainice, se stricase. Ce a urmat de aci?

Pe la anul 600, generalul bizantin Commeniol, aflându-se de dincolo de Dunăre în faţa malului bănăţenesc, cercetă cu stăruinţă printre indigenii despre drumul lui Traian, «ὁδὸς Τραιανοῦ», şi nimeni nu putea să-i răspundă nimic, pînă ce d'abia s'a găsit un

moșneg de 112 ani, care 'i-a spus că un asemenea drum existase cu 90 de ani înainte.

Acastă narațiune din Bizantiniî Teofilact și Teofan, noi o dăm aci într'adins după Rösler (Slav. Ansiedlung an d. unteren Donau, p. 36—7), dușmanul cel mai înverșunat al continuității Românilor în Dacia.

Vrea să țină, numele lui Traian în unire cu noțiunea unui drum roman de pétră putea să se uite după o trecere de timp, dacă condițiunile de supraviețuire nu erau favorabile; pentru cazul contrariu însă, când adecă numele lui Traian în unire cu noțiunea unui drum roman de pétră nu se uită, ci persistă viu în gura poporului, se cer neapărat două postulate:

a) posteritatea cuceritorilor Daciei să se fi mântinut pe același teritoriū;

b) urmele unui asemenea drum să nu inceteze de a se înfățișa vechului acelei posterități.

Insuși Rösler, dacă ar mai trăi, ar fi silit a recunoște această rigurosă logică a faptelor.

Ei bine, în secolul trecut, nu mai departe, Bănățeniî numiau încă *troian* numai drumurile cele de pétră, precum vedem în Dicționarul Lugoșén circa 1670, despre care noi am vorbit mai sus și unde se cetesc: «*Troian*. Via strata», adecă: *troian* se numește un drum de pétră.

Se putea óre permanența unui termen de această natură, dacă Româniî dela Timiș n'ar fi stat neclintiți acolo dela Traian și până astăzi? Să presupunem un moment, după ipotesa lui Rössler, cum-că naționalitatea română s'ar fi format în Macedonia sau în Epir, unde ea nu văduse drum de pétră și de unde va fi început a se aședă pe malul nordic al Dunării cu puțin înainte de secolul XII; — să presupunem una ca acesta, și atunci mai încercați-vă a explica pe acel «*troian*—via strata»!

Răposatul Hunfalvy, într'un memoriū presintat în 1877 Congresului Orientaliștilor la Viena, contestă Românilor însăși existența cuvintului *troian*, pe care dînsul l'a găsit în Lexiconul Budan cu

sensul de șes și cu greșala de tipar «troiun». Locuind în Buda-Pesta, bietul Hunfalvy nu-și deduse osteneța de a consulta în biblioteca Universității de acolo vechiul vocabular bănățen! Și bine a făcut că nu l'a consultat, căci — pățimaș și dilettante cum eră Hunfalvy, mai mult agitator internațional decât om de știință — ar fi fost în stare să suprima pe «troian = via strata».

Noi am văzut mai sus că și la Oltenii din Romanași drumul cel roman de piatră a rămas în legătură cu numele lui *Troian*, pe care însă, printr'o formă intermediară *Roian*, ca și când ar deriva dela «rouă», poporul l'a prefăcut acolo în legendarul «Domn-de-rouă».

Dela noțiunea cea fundamentală de «via strata», «drum de piatră», conservată numai la Bănățeni, *troian* lesne a trecut apoi la ceilalți Români, prin diferite asociațiuni de idei, la noțiunile cunoscute lui Cihac, în cari toate predomină una din două: sau trăsura cea caracteristică de drum: *troian* «voie lactée», sau acea de rădicătură d'asupra pământului: *troian* «levée de terre, avalanche», sau chiar ambele la un loc: *troian* «retranchement prolongé».

2°. *Aușoniu.*

Am văzut că ar fi fost o absolută imposibilitate, ca drumurile cele de piatră, făcute în Bănăt de împăratul Traian, să fi păstrat până în zilele noastre la Români de acolo numele cel stereotip de *troian*, dacă unul și același element românesc n'ar fi locuit fără întrerumpere între Tisa și între Cerna în curs de cei opt-spre-dece veacuri dela cucerirea Daciei.

Prin urmare, pe la începutul secolului V, Hunzii lui Attila, alegându-și Bănatul drept centrul lor de operațiune contra Occidentului, se aședară tocmai în mijlocul Românilor, cari erau atunci singurii autoctoni ai țerei.

Negreșit, acesta nu se dovedește prin poemele germane medievale, cari sunt posterioare cu opt sau nouă secolii și unde mențiunea Românilor pe lângă Attila este istoricesc interesantă numai d'ora întru cât privește timpul redacțiunii acelor poeme, cel mult timpul cu puțin anterior, adică secolii XI—XII. De aceea, nici despre ducele

român Ramung sau Nannunch din «Nibelungenlied», nici despre «Sigeher von Walachen» din «Klage», nici despre săgetarii români din «Biterolf und Dietlieb», eu nu voi vorbi aici. Dar nimenea nu poate contesta și n'a contestat nici-odată, că pentru epoca Hunnilor cea mai prețioasă fântână istorică este Bizantinul Priscus, care literalmente împărțise pâinea și sarea cu însuși Attila într'o localitate din actualul Banat.

Priscus fusese născut în Tracia. El sciea grecesce, dar sciea și latinesce, limba oficială de pe atunci; ba încă s'ar pute judeca după însuși numele său că va fi fost mai curând de origine latină. Amic cu consularul Maximin, Priscus l'a însoțit, cam pe la anul 448, într'o ambasadă, pe care împăratul bizantin Teodosiu II a trimis'o la Attila. Itinerarul acestei ambasade a fost: dela Adrianopole la Sofia, apoi dela Sofia la Niș; prin urmare, ambasadorii călătoriau către Dunăre nu în linia dreaptă, ci curmeziș spre apus. Tot spre apus au plecat ei din Niș, și s'au mirat mult, dice Priscus, când într'un loc cotitura drumului îi făcuse să creadă că merg spre răsărit: «ὅτι δὲ τῆς τοῦ τόπου ἀνωμαλίας ἐπὶ ἀνατολὰς ἐκεῖνο τὸ μέρος ἔβλεπε τῆς ὁδοῦ» (ed. Niebuhr p. 172). Este foarte important a constata această direcțiune spre apus, căci ea restornă cu desăvîrșire teoria aceloră cari susțin că ambasada a găsit pe Attila unde-va în Moldova sau în Țera-Românească, adică într'o direcțiune de tot opusă spre răsărit dela Niș. Textul lui Priscus este în această privință de o claritate perfectă.

Pășind dar către Dunăre într'o direcțiune sistematică spre apus dela Adrianopole prin Sofia și prin Niș, ambasada trebuia să ajungă cam în regiunea Singidunului, nu departe de Bielgradul de astăzi. Despre rîurile, pe cari le întîmpinase în calea dela Adrianopole până la Dunăre, Priscus nu vorbește nimic; după ce ajunge însă pe malul nordic al Dunării, el ne spune că, până a sosi de acolo la reședința lui Attila, ambasada a trebuit să trecă mai multe ape navigabile, dintre cari cele mai mari sunt: «ὅτε Δορήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας», pasagiū pe care Klassen îl traduce prin: «Drecon dictus, et Tigas, et Tiphisas» (ed. Niebuhr p. 183).

Profesorul Gooss (Geogr. u. Gesch. d. Tr. Daciens 1874, p. 22), cunoscând numai traducerea latină, bănuiesc că «Tigas» și «Drecon» sunt două nume ale Tisei: «Drecon dictus et Tigas», adică: «rîul Drecon numit și Tigas». După această ingenioasă ipotesă, în textul grecesc ar fi a se citi: «ὅτε Δρηκων λεγόμενος καὶ Τίγας» în loc de «καὶ ὁ Τίγας». În adevăr, «καὶ ὁ Τίφηςας», care urmăzează imediat, ar fi putut să facă pe copist să adauge un «ὁ» și dinaintea lui «Τίγας». Ori-cum însă, adaosul ar fi foarte vechi, de oră-ce, un secol mai târziu, déjà Iornande veduse în textul lui Priscus trei rîuri: «Tisiam, Tibisiamque et Driccam», resturnând numai ordinea numilor. Noi preferim dar a lăsa pasagiul întocmai cum este, fără a suprima pe un «ὁ», și atunci Tigas, pus la mijloc între Drecon și între Tiphesas, nu pôte să fie alt-ceva decât Bega, un rîu bănațenesc intermediar între Tisa și între Timiș și care în unele locuri e navigabil chiar pentru vapore. Cum-că din cele trei rîuri cel mai important eră Drecon, dovadă este că Priscus îl mai menționează o dată, numindu-l «Drencon» (ed. Nieb. p. 213). Cu alte cuvinte, ambasada bizantină a trecut succesiv prin rîurile Tisa, Bega și Timiș, înainte de a sosi la reședința lui Attila.

Itinerariul a pășit dară de astă-dată dela apus spre răsărit.

Aci se nasce întrebarea: punctul obiectiv al călătoriei fiind o parte centrală a Bănatului, de ce ore ambasada să fi mers până la Dunăre într'o direcțiune occidentală foarte lungă, în loc de a scurtă calea apucând dela Sofia într'o liniă aprópe dréptă, fără a trece prin Niș? La această întrebare răspunde însuși Priscus. Pentru a găsi pe Attila, ambasada trebuia să-l caute acolo unde eră prevenită că 'l va găsi, și în adevăr l'a și găsit spre apus de Tisa, de unde el se pregătia a năvăli asupra provinciilor bizantine (ed. Nieb. p. 173). Sosind ambasada și presintându-se lui Attila, a primit dela dînsul porunca de a merge la reședința lui și de a-l aștepta acolo Ast-fel se explică ambele direcțiuni ale călătoriei, cea occidentală rans-danubiană și cea orientală cis-danubiană.

Să se observe în relațiunea lui Priscus următoarele două puncturi:

a) după trecerea Dunării, ambasada a înaintat dintâi puțin spre

nord, depărtându-se de ținutul danubian, de care nu s'a mai apropiat: «ἐπὶ τὰ ἀρκιτικώτερα τῆς χώρας» (ed Nieb. p. 182);

b) după un timp nu îndelungat, s'a schimbat direcțiunea: «ἐτέραν ὁδὸν ἐτροπήμεν» (ib. p. 182—3).

Ōre ce sens pôte avé aci schimbarea direcțiunii? ș'apoi o schimbare impusă anume de cătră conducătorii Hunnii, cari însoțiau ambasada pînă la reședința lui Attila: «τῶν ξενολούτων ἡμᾶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν παρακελευσαμένων». Spre nord ambasadorii nu puteau înainta, căci n'ar fi fost schimbarea direcțiunii; spre sud și mai puțin, căci s'ar fi întors la Dunăre; dar nici spre apus dinșii nu puteau să apuce, căci acolo, în Ungaria sudică pînă la Buda-Pesta și mai departe, n'ar fi dat peste mari riuri navigabile. Prin urmare, singura schimbare posibilă a direcțiunii era aceea spre răsărit, trecînd apoi Tisa, Bega și Timișul, pentru a se înfunda în actualul Bănat.

Este curios că o comunicațiune epistolară foarte descusută din partea istoricului ungulesc Szabó a putut să amăgescă pe Amédée Thierry (Hist. d'Attila, 1864, t. 1, p. 89, 428) de a scrie următoarele: «On a beaucoup discuté sur le lieu exact où cette résidence était située; les uns ont cru reconnaître Tokai, d'autres la ville actuelle de Bude, d'autres encore des localités diverses; mais tous s'accordent à décider que ce lieu se trouvait dans le pays qui est aujourd'hui la Hongrie. *Le récit de Priscus ne laisse d'ailleurs aucun doute sur ce point*».

Narațiunea lui Priscus, vom dice și noi, nu lasă nici o îndoială că ambasada bizantină a călătorit nu prin Ungaria, ci prin Bănat, înaintînd pe un întins șes: «ἐν πεδίῳ κειμένην» (ed. Nieb. p. 183), unde se împedecă numai d'ora de bălți: «τοὺς λιμνάζοντας τόπους» (ib.) și unde, deși erau destule riulețe, totuși lipsiau pétră și lemn de construcțiune, cari trebuiau aduse de aiurea: «οὐδὲ γὰρ λίθος, οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκείνο τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάροις ἐστίν, ἀλλὰ ἐπεισάκτω τῇ ὕλη κέχρηται ταύτη» (ibid. p. 188).

După acéstă descrițiune este învederat că reședința lui Attila nu eră în regiunea cea stâncosă și pădurósă a Mehadieii, a Lugo-

şului, a Carensabeşului, ci în partea cea óblă şi báltósă a Bănatului, aceia pe care Griselini (Gesch. d. temesw. B. II) o numia «Flachland» saũ «platte Land». Dar unde anume?

Priscus ne spune (ed. Nieb. p. 185) că pe drum, oprindu-se într'un sat, Bizantiniĩ aũ dat acolo peste cõmitele Romulus şi alți ambasadori cari veniaũ la Attila din Roma, şi apoi împreună aũ urmat calea înainte. Pentru a înțelege acestă întâlnire, cată să admitem că ambasada cea romană venise pe teritoriul bizantin până la un oraş trans-danubian aşedat chiar în fața Bănatului, cel mai apropiat de reşedința lui Attila, ast-fel ca să călătorescă mai puțin pe pãmîntul barbar, unde puteaũ s'o întimpine neplăceri saũ pericole. Plecând dară dela Dunăre spre nord, erã lucru firesc ca Romanii să întâlnescă pe Bizantiniĩ, cari veniaũ din apus spre răsãrit, ceea ce s'a şi întâmplat, dupã narațiunea lui Priscus, nu departe de reşedința lui Attila. Dacă noi am puté sci oraşul cel trans-danubian prin care trecuse ambasada cea romană, am avé o indicațiune despre acea parte a Bănatului unde erã atunci centrul puterii Hunnilor, căci am căpétã curat geometricesce punctul de intersecțiune al ambelor ambasade.

Priscus (ed. Nieb. p. 147) ne spune că Attila pretindea a avé drepturi asupra ȣermului sudic al Dunãrii dela Pannonia spre răsãrit până la oraşul Novae: «κατὰ τὸ ῥεῦμα τοῦ Ἰστροῦ ἀπὸ τῆς Παιόνων ἔχρη Νοβῶν τῶν Θορακίων.» Oraşul Novae se afla tocmai în fața drumului bãnãȣen celui de pãtrã, despre care noi am vëđut mai sus că, cu doi secolĩ înainte, il căutase generalul bizantin Commenȣiol. Pentru ca să ȣinã atãt de mult la Novae, lui Attila acest punct îi erã de o deosebitã importanȣã strategicã. În adevër el corespunde pe malul opus nordic al Dunãrii tocmai cu partea cea mai óblă şi báltósă a Bănatului, ast-fel că de aci, aprópe într'o liniã dréptã, noi înaintãm spre nord cătrã lacul Alibunar. Dacă ambasada romană va fi trecut Dunărea la Novae, dupã cum este fõrte probabil, atunci întâlnirea ei cu cea bizantinã se va fi întâmplat unde-va nu departe de acest lac, de unde amindouë împreună vor fi pãşit înainte până la un punct óre-care apropiat de acolo.

Maî este o altă posibilitate, întemeiată de asemenea pe textul lui Priscus și care în fond duce la același rezultat. Vorbind despre o ambasadă bizantină anterioră, în fruntea căreia era Plinthas, Priscus ne spune că mersese până la Dunăre la orașul Margus, unde o așteptau Hunnii cei *regali*: «*οἱ βασιλικοὶ Σχύθαι*» (ed. Nieb. p. 167), adică tribul din care era însuși Attila. Este de crezut că «Hunnii cei regali» își aleseră un loc de întâlnire nu departe de însăși reședința cea regală. Vechiul Margus este Semendria de astăzi, nu cu mult mai spre apus de Novae. Trecând Dunărea la Margus, ambasada cea romană, pentru ca să se pôtă întâlni cu ambasadorii bizantini, trebuiă să apuce tot în direcțiunea lacului Alibunar, întocmai ca și 'n cazul precedente al trecerii prin Novae.

În fine, maî este o a treia posibilitate. Între Margus și între Novae eră aședat cam la mijloc, în pozițiunea actualului Kostolatz, orașul Viminacium, un centru comercial și politic însemnat, despre care Priscus vorbește în două locuri (ed. Nieb. p. 140. 190). Dacă ambasada cea romană a trecut Dunărea prin Viminacium, ea trebuiă iarăși să înainteze tot spre lacul Alibunar.

Deci, în câte-trele ipotezele, de o potrivă posibile și singurele posibile, reședința lui Attila, ce-va spre răsărit de punctul întâlnirii ambelor ambasade, nu putea să fi fost aiurea decât unde-va în împrejurimile orașelului Vârșeț de astăzi.

În privința acestui orașel este de observat ce-va de o valoare capitală în cestiunea care ne preocupă. Felix Milleker, care a studiat Vârșețul într'un mod monografic, ne spune următoarele despre muntele cel cu ruine de acolo, numit românesce «Cula», adică «turn», iar nemșesce «Schlossberg»: «Acest munte—dice Milleker «—oferă o vedere predominantă nu numai asupra văii dela Biserica-albă și Oravița, dar încă spre occident și spre sud până la «Dunăre și până la Tisa. Este o pozițiune, de unde se pôte vedé întregul Bănat» (Werschetter Gegend, Werschetz 1885 p. 25: «Dieser bot eine dominierende Uebersicht nicht nur in das Ung. Weisskirchner-Oraviczaer Thal, sondern auch gegen Westen und Süden bis an die Donau und Theiss hin. Es ist diss ein Punkt,

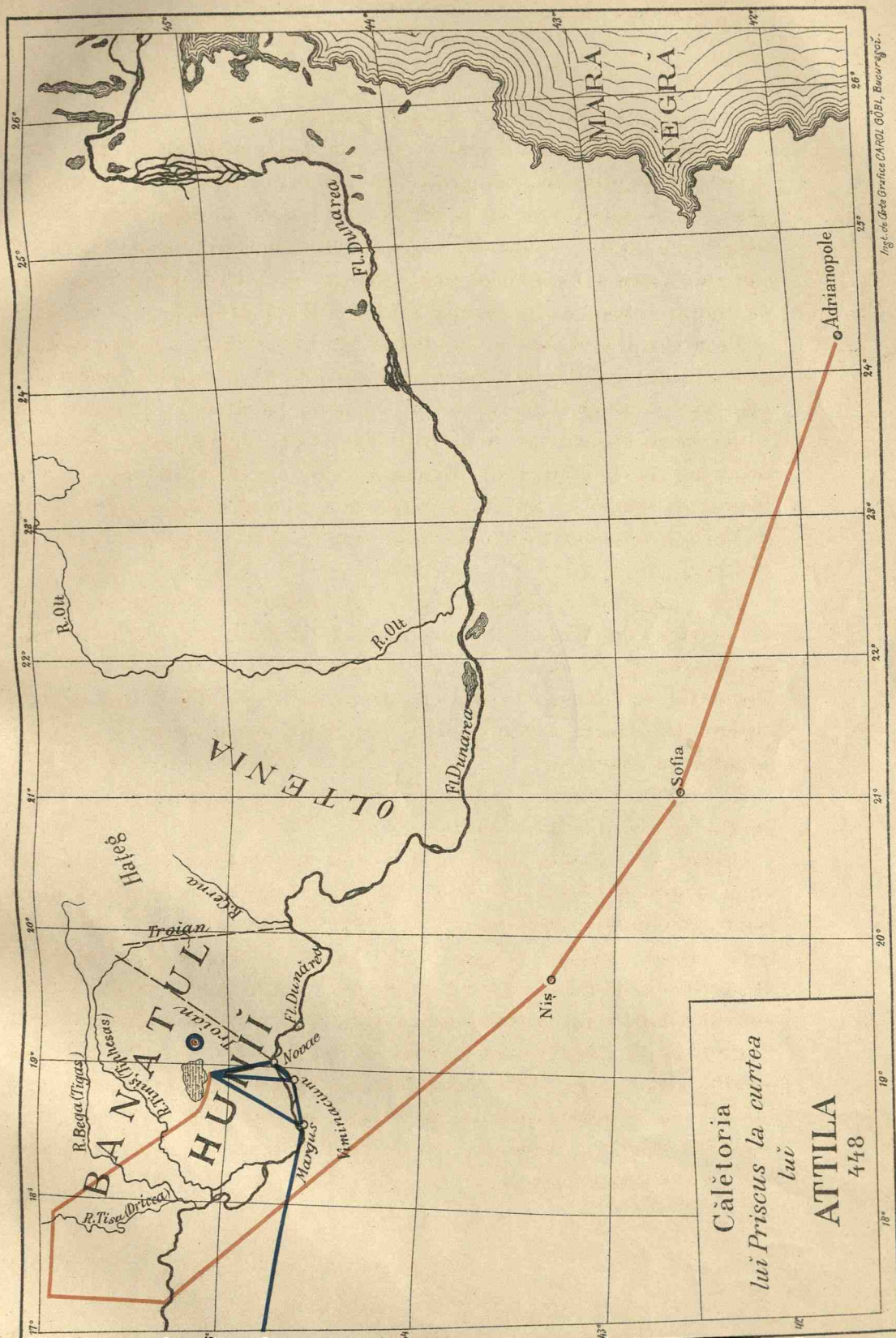
von dem man die ganze banater Gegend übersehen kann»). Noi întrebăm dacă Attila, barbar, dar mare general, putea să-și alégă o altă reședință mai nimerită sub raportul strategic? o reședință însă, unde astăzi, ca și 'n Țilele lui Priscus, pĕtră și lemn de construcțiune lipsesc. Este de regretat că colonelul Iannescu a scăpat din vedere caracterul cel strategic al Vărșețului în excelenta sa lucrare despre «geografia militară a Bănatului».

Pe alăturata chartă noi indicăm cu linia roșie călĕtoria ambasadei bizantine, iar cu linia albastră pe a celei-lalte, însemnând prin liniuțe negre cele doue căi romane bănățene. Reședința lui Attila, spre resărit de lacul Alibunar, este represintată pe chartă printr'un cerc concentric roșu-albastru. Acea reședință nu eră tocmai un oraș, ci un fôrte mare sat: «*μέγιστη κώμη*» (ed. Nieb. p. 187), «vicus ad instar civitatis amplissimae» (Iorn. XXXIV ed. Holder).

Este sigur dară, absolut sigur, că reședința lui Attila se află nu departe de Vărșeț, în apropiare de drumul cel de pĕtră care se începea în dreptul orașului trans-danubian Novae, și pe unde elementul românesc, după cum am vădut dejă, de vreme ce n'a încetat de a locui din epoca lui Traian, a trăit firesce și sub dominațiunea Hunnilor.

În adevĕr, Priscus a întâlnit pe Români petrecĕnd fôrte bine în gĭurul gróznicului Attila.

Lăsăm aci cu totul la o parte ceea ce spusese în acĕstă priuință Ungurul Otrókocsi, după care s'a luat apoi bătrânul Petru Maior (Inceputul Românilor, ed. 1812 p. 64 sqq). E puțin metodic însuși Laurian (Magaz. istor. V. 208), care nu ĩea ostenĕla de a citi pe Priscus în textul grecesc, mulțumindu-se cu o traducțiune latină, nu pretutindenea exactă. Orĭ-ce problemă istorică controversată trebuie supusă unei minuțioase analize, din care să rezulte dela sineși demonstrațiunea. Așă am procedat noi mai sus pentru a găsi reședința lui Attila; așă vom proceda și acuma pentru a constată ceea ce înțelege Priscus prin «*ἡ Ἀυσορίων φωνή*» sau «*ἡ Ἀυσορίων γλῶττα*».

Călătoria
 lui Priscus la curtea
 lui
ATTILA
 448

Ing. de Carte Grafice CAROL GOȘU, București.

La Priscus nu există nicăirea *Latin*, după cum credeă Laurian, ci se află numai *Roman*. El numesce «*Ρωμαῖοι*» pe locuitorii ambelor imperie, ai celui oriental ca și ai celui occidental, anume cu sensul politic de «cetățeni romani», «cives romani»; când este vorba însă de naționalitate, atunci pe Greci îi numesce *Eleni* în opozițiune cu adevărații *Romani*: «*Ἕλληνες τε καὶ Ῥωμαῖοι*» (ed. Nieb. p. 203); ba întrebuițeză și numele «*Γραικός*» (ib. p. 190).

Pintre supușii lui Attila, nimenea nu sciea *lătinesce*, adecă limba în care vorbiau și scrieau «Romanii cei occidentali»: «οἱ ἐσπεριοὶ Ῥωμαῖοι» sau «Italienii»: «*Ἰταλιῶται*», «*Ἰταλοί*». De aceea Priscus ne spune nu o dată că pentru corespunzița cu Occidentul Attila trebuia într'adins să-și procure secretarii de acolo: «*πρὸς Κωνσταντίον, ὃν Ἰταλιώτην ὄντα ὑπογραφέα Ἀττῆλα, ἀπεστάλκει Ἀέτιος ὁ τῶν ἐσπερίων Ῥωμαίων στρατηγός*» (ed. Nieb. p. 176, 185, 208).

Până a ajunge și a se opri la reședința lui Attila, Priscus nu ne vorbește nimic nicăiri despre *Ausonii*. Aice însă acest nume ne întimpină de o dată de trei ori, în condițiunile cele mai caracteristice.

Primul pasagiū (ed. Nieb. p. 190) sună:

... προσελθὼν τις, ὃν βάρβαρον ἐκ τῆς Σκυθικῆς φήθην εἶναι σιολῆς, Ἑλληνικῆ ἀσπάζεται με φωνῆ, χαῖρε προσειπὼν, ὥστε με θαναμάζειν, ὅτι γε δὴ ἑλληρίζει Σκύθης ἀνήρ. ξύγκληδες γὰρ ὄντες πρὸς τῆ σφετέρῃ βαρβάρῃ γλώσση ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὐννων ἢ τὴν Γότθων, ἢ καὶ τὴν Ἀυσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιζία. καὶ οὐ ῥαδίως τις σφῶν ἑλληρίζει τῆ φωνῆ, πλὴν ὃν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θρακίας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίου...

... apropiându-se cine-va, pe care după haïna lui cea scitică eu îl luam drept barbar, m'a salutat în limba elenă, ȕicându'mi: *χαῖρε*, așa că eu, firesce, m'am mirat că unul dintre Sciți vorbește elenesce, căci, amestecătură de nēmuri, ei se mulțumesc cu propria limbă barbară a fie-căruia, fie acea a Hunnilor, fie acea a Goșilor, ba fie acea a *Ausonilor*, aceia cari sunt mai amestecați cu Romani, și nu ușor le vine lor a vorbi elenesce, afară numai dora de cei robiți din Tracia sau de pe cōstele Iliriei.

Acî Priscus ne spune fôrte neted cã *Ausonii*, cari sub dominațiunea lui Attila locuiau în Bãnat alături cu Hunni și cu Goții, având o limbă a lor propriã, erau și ei *barbari* ca și ceilalți, dar amestecați cu Romani, ceea ce i deosebiã de Goți și de Hunni.

În pasagiul al doilea (ed. Nieb. p. 206) la prânzul lui Attila ne apare un ghiduș sau măscăriciu numit Zereon, care făcea pe toți să rîdã, împletecind talmeș-balmeș la un loc vorbe luate din cele trei limbi ale țerii, anume limba *Ausonilor*, a Hunnilor și a Goților: «*τότε δὲ διὰ τὸν τῆς εὐωχίας καιρὸν παρελθὼν τῷ τε εἶδει καὶ τοῖς ἐσθήμασι καὶ τῇ φωνῇ καὶ τοῖς συγκεχυμένως παρ' αὐτοῦ προφερομένοις ῥήμασι τῇ γὰρ Ἀουσόνιων τὴν τῶν Οὐννων καὶ τὴν τῶν Γότθων παραμιγνύς γλώτταν πάντας διέχεεν.* . . .»

În fine, în al treilea pasagiū Priscus ne spune cã, la același prânz, un *barbar*, care ședea la mäsã lângã dânsul și care cunoscea limba *Ausonilor*: «*συνεῖς τῆς Ἀουσόνιων φωνῆς*», i-a vorbit în acestã limbã, și Priscus l'a și înțeles, — ceea ce nu se putea întâmplã dacã *Ausonii* n'ar fi avut un graiū fôrte apropiat de limba latinã cea vorbitã de pe atunci.

Ce e dreptul, chiar astãzi, dupã patru-spre-șeci secolî, puținã lãtinescã ar trebui lui Priscus ca sã pôtã înțelege cântecul poporan adus de Bãnățenul Murgu (Wiederlegung, Ofen 1830 p. 53):

De pe munte 'n vale vin,
In vale vin la riul lin,
Setea lungã sã mi-o stîng
Care n'o puteam s'o frîng;
Vadul nu era în cale,
Ci în laturî mai în vale...

De monte in vallem venio,
In vallem venio ad rivum lenem,
Sitim longam exstinguam,
Qualem non poteram frangere;
Vadum non erat in calle,
Sed ad latus magis in valle...

Cu atât mai virtos dialectul daco-latin catã sã fi fost de tot înțelegibil în secolul V, când dicționarul seū consistã aprópe exclusiv din elemente latine și pré puține dacice.

Față cu cele trei pasage de mai sus, și mai ales cu pasagiul al treilea, indicele la edițiunea cea Niebuhrianã a lui Priscus, p.

615, comenteză foarte bine pe «Ausonica lingua» prin «Romana rustica».

Orî-cum s'ar ceti și orî-cum s'ar interpretà textul lui Priscus, este mai pe sus de orî-ce îndoelă că în regiunea unde se află reședința lui Attila locuiaŭ *Români* și se vorbea *românesce*, ba chiar unii dintre Hunni învêțaseră limba română, dacă nu cum-va barbarul, care vorbise *românesce* lui Priscus la prânțul lui Attila, va fi fost el-însuși un Român ajuns la o înaltă demnitate pîntre Hunni.

Dar pe acei Români de ce ôre Priscus îi numesce *Ausonî*? iată o cestiune, pe care neminea încă nu și-a pus'o până acuma.

După cum la întălnirea Hunnului, care'i vorbea grecesce, Priscus l'a întrebat cu mirare: cine este? tot așa el trebuia din capul locului să întrebe: cine sunteți? pe barbarii pe cari îi audia vorbind într'o limbă asemănată cu cea latină; și dacă el îi distinge apoi de Hunni și de Goși într'un mod sistematic prin numele de *Ausonî*, se vede că chiar dinșii i-au spus că așa îi chiamă.

Este cea mai veche mențiune istorică a unei vorbe curat românesce, care ne presintă o tulpină latină și doue sufixuri de asemenea latine, dar unite tôte printr'o formațiune lexică propriă nouei naționalități latine din Dacia.

La intrarea Goșilor și a Hunnilor în actualul Bănat, Români de acolo erau elementul etnic cel indigen, care avea tot dreptul de a se fali că ei sunt aborigeni, autoctoni, cei bătrâni, stăpâni ai țerii; și tocmai acésta cată să fi spus ei lui Priscus la întrebarea lui că cine sunt dinșii, căci tocmai acésta vrea să dică românesce *aușoniu*.

Cuvîntul *auș*, din latinul «avus» prin sufixul «-uș», același sufix desmerdător ca în femininul «mătușă», însemneză până astăzi pe «bătrân» nu numai în dialectul macedo-român, dar și la Olteni, în districtul Olt mai cu samă, de unde rezultă că altă dată, înainte de separațiunea între Daco-români și între Macedo-români, a fost o vorbă comună tuturor Românilor. Sufixul cel intensiv «-oiu», pe de altă parte, la Bănățeni ca și la Macedo-români se rostesc

tot-d'a-una «-oniu», derivând din sufixul latin «-oneus». În scurt, vechiul bănațen *aușoniu* are un înțeles ce-va ca lătimesce «senior» față cu simplul «senex». Să urmărim însă mai de aproape acest înțeles, care va arunca o neașteptată lumină asupra textului lui Priscus.

Mai întâi, pentru a nu lăsa nici o nedumerire în mintea cititorului, să lămurim pe deplin compozițiunea (cea morfologică a cuvântului).

Am spus că *aușoniu* este de trei ori romanic: prin tulpina «avuș» și prin ambele sufixuri «-uș» și «-oniu». Sufixul «-uș» este aci mai cu deosebire remarcabil, fiind nu numai latin prin origine, dar încă specific românesc prin formațiune, ast-fel că, grație lui, priscianul *αὐσόνιος* ni se presintă ca un element exclusiv daco-latin, nu romanic în genere. În adevăr, acest sufix deminutival «-uș», ca și sufixurile românesci de funcțiune analógă «-aș» și «-iș», câte-trele s'aũ născut din sufixurile latine primare «-ascus», «-iscus», «-uscus», amplificate prin sufixul latin secundar «-eus» sau «-ius», adică din «-asceus (ascius)», «-isceus (-iscius)», «-usceus (-uscus)». Mărginindu-ne la sufixul «-uscus», el ne întimpină lătimesce în «molluscum», «labrusca», «asinusca», «atrusca», «palusca», «Mutuscus», «Etruscus» etc. Amplificarea acestui sufix primar prin secundarul «-eus» sau «-ius» este tot așa de normală ca și amplificarea prin «-eus» sau «-ius» a sufixului «-ucus» în «Albucius» din «albus» sau în «panuceus» din «pannus»,— forme rare în latina clasică, dar cu atât mai prețioase prin aceea că ele distingeaũ tocmai latinitatea cea vulgară. În acest mod, românul *mătușă* represintă pe un latin «amituscea», românul *auș* pe «avusceus», românul intensiv *aușoniu* din Priscus pe «avusceoneus» sau «avuscioneus». Grupul consonantic *sc* în sufixul «-usceus (-uscus)» a trecut la Români în sonul palatal ș întocmai ca în «fașă=ital. fascia=reto-roman fas=lat. fascia» sau în «ușă=ital. uscio=reto-roman us=lat. ostium (oscium),—un fonetism a căruia vechime se justifică pe deplin prin acastă concordanță italo-retică.

Acuma să aprofundăm sensul «senior» al cuvîntului *aușoniu* la Priscus.

În România, pe lângă *auș*, ba chiar mai răspândit în graiu, este deminutivul *aușel*, despre care etă ce ne spune d. S. F. Marian (Ornit. I, 326): «Cea mai mică dintre toate păserelele, câte provin «în Europa, și tot-o-dată una dintre cele mai frumoșele, este *aușelul*, «numit în Bucovina tartalac. *Aușelul* e de nouă-șeci și șese milimetri în lungime, de o sută cincî-șeci și patru în lățime, de «patru-șeci și opt în lungimea aripelor și de trei-șeci și opt în «lungimea coșii. El e pe de asupra măsliniu, pe tîmple și laturile «grumazului castaniu; marginile frunții și o trăsătură de asupra «ochilor sunt deschise, zăbelele și cercul ochilor albi; vârful capului galben, părțile inferioare ale corpului galben-aprinse și pe «de lături ruginiu-castanii. Penele aripelor și a coșii castanii-închise «și pe margini măslinii-deschise. Ochiul castanii-întunecați; rostul «negru; picîorele castanii. *Aușelul* e răspândit mai peste totă Europa. El petrece vîra prin păduri, iară primăvîra și tîmna prin «grădini. Nutrețul *aușelului* sunt diferiți cărăbuși, mușce și alte «insecte mici....»

În toate cele-lalte limbi neo-latine, ba mai în toate limbile din Europa, numele *aușelului* este iarăși un deminutiv, dar anume dela cuvîntul «rege». Așa:

frances «roitelet»;

italian «realino» și «reillo»;

spaniol «reyezuelo»;

german «Zaunkönig»;

rusesc «korolëk»;

bohem «králíček»;

grec «βασιλιζος», etc.

Deja în latina clasică numele *aușelului* eră «regulus».

Dacă deminutivul din *auș* are sensul de «crăișor», atunci intensivul *aușoniu* cată să fi avut sensul de «rege», negreșit nu ca cel mai bătrîn în accepțiunea materială a cuvîntului, ci în accepțiunea cea morală: ca cel mai venerabil, de unde și latinul «se-

nior», literalmente «mai bătrân», a devenit la Neo-latină «seigneur» și apoi «sire», adecă tocmai rege.

Există o dovadă, cum că Româniî dela curtea lui Attila, dîcînd lui Priscus că ei sunt *aușoni*, i-au și explicat tot-odată înțelesul vorbeî; și era, în adevăr, un lucru cât se pôte de firesc ca dînsul să le fi cerut o lămurire în acéstă privință, căci după graiul lor cel lătinesc el trebuia să'i confunde cu anticii *Ausonî* din Italia, despre cari nu se pôte să nu fi citit vre-odată, dar tocmai acéstă confusiune îl încurcă și mai mult. De ce sunteți voi *Ausonî*? ce însemneză pentru voi acest nume? cum de ați ajuns în țera Hunnilor? étă nisce întrebări, pe cari împregiurările le impuneaū ori-cui față cu *Aușoniî* dela Dunăre.

Noî am vĕdut că în textul lui Priscus este întrebuiñat pretulindenea, adecă de trei ori, numai genitivul plural «*Αύσονίων*». Se scie că glosatorii medievalî, când interpretaū un cuvînt, îl luaū în forma gramaticală în care îl găsiaū. După acéstă particularitate caracteristică, este lesne de constatat că Suidas, lexicograful bizantin din secolul X, are în vedere anume pe Priscus, când pune glosa cu genitivul plural: «*Αύσονίων = Ἰταλῶν*».

Aci însă ne întimpină o nedumerire. Aceiași glosă: «*Αύσονίων Ἰταλῶν*» se află și la Hesychius, lexicograf alexandrin din secolul IV, care trăise înainte de Priscus, și prin urmare nu putea să'l cunoscă. Este totuși nu mai puțin sigur că Suidas de asemenea nu cunoscuse lucrarea lui Hesychius nici măcar de nume, ci numai pe un istoric omonim din Milet. Astfel fiind, nimic nu ne împedecă a admite că la Hesychius glosa de mai sus este o interpolatiune, făcută de cătră un copist posterior epoei lui Suidas. Să adăugăm că din lexiconul lui Hesychius ne-a ramas un singur manuscript, după care l'a editat Musurus la 1514, ceea ce face peste puțină o confrunțațiune de texturi, pe când dela Suidas există mai multe manuscripte. Nedumerirea se înlătură dară fără multă dificultate, întru cât este mai pe sus de ori-ce îndoelă că Suidas a utilizat textul lui Priscus, și acésta nu o dată, ci de o mulțime de ori. Edițiunea Niebuhriană (p. 225—28) reproduce trei-

spre-deci fragmente, despre cari țice: «Séquentia, quae sine auctoris nomine apud Suidam leguntur, Prisco tribuenda esse videntur». Cătră cele trei-spre-dece fragmente, cată să mai adăogăm acum un al patru-spre-decelea, luat de cătră Suidas tot din Priscus și tot «sine auctoris nomine».

Inainte de a merge mai departe, să mai lămurim o împregiurare.

Descrierea călătoriei lui Priscus, așa cum a ajuns până la noi, este scurtată întru cât-va. Originalul cuprindeă unele amănunte, cari au fost suprese de cătră copişti. Probă evidentă este următorul pasagiu din Iornande: «Ad quem (Attilam) in legationem se «missum a Theodosio iuniore Priscus historicus *tali voce inter alia refert*: Ingentia siquidem flumina, id est Tisia, Tibisiaque «et Dricca transeuntes venimus in locum illum, ubi dudum Vidigoia, Gothorum fortissimus, Sarmatarum dolo occubuit». Deși Iornande afirmă aci în modul cel mai pozitiv că reproduce propriile cuvinte ale lui Priscus, totuși în textul grecesc cel ajuns până la noi întregul epizod: «ubi dudum Vidigoia etc.» lipsesce cu desăvîrșire. In același chip copişti au omis din Priscus cuvintele cari urmază în Suidas imediat și fără separațiune după glosa «*Ἀύσονιον. Ἰταλῶν*», și anume: «*καὶ Ἀύσονες, οἱ βασιλεῖς*», adecă: «iară Ausoni însemneză regi».

Suntem *ausoni*, ceea ce vrea să ȃică cei mai bătrâni aici, adevărați baștinași, moșteni și domni ai acestui pămînt, — au ȃis Români cătră Priscus; și dînsul a înregistrat întocmai declarațiunea lor, cu singura deosebire că alfabetul grecesc îl siliă vrînd-nevrînd a pune un *s* în loc de *ș*. Dionisie Fotino, care trăia pintre noi în ȃilele năstre și care sciea bine românesce, tot încă nu putea să scrie grecesce alt-fel decăt: Μουσατ (Mușat), Ἀρμάσης (armaș), Ἰασιος (Iași), Ῥοσοι (roșii), Καλαράσιδες (călărași), μπανισορ (bănișor) etc.

Până acum eră o nestrăbătută enigmă de a găsi în secolul V la Priscus, lângă Hunni și Goții lui Attila, pe «Ausonios» sau «Ausones» din antica Italiă, un termen etnic care atunci devenise deȃ de vécuri un simplu epitet poetic în literatura latină, și care nici

chiar în Italia, cu atât și mai puțin în provinciile romane, poporan n'a fost nici o dată.

Și câte enigme de felul acesta mai rămân nescotocite și nedeslegate în «istoria începutului Românilor în Dacia»! enigme dintre cari foarte multe s'ar fi descifrat până acuma, dacă istoricii noștri s'ar deprinde a studiã isvórele în texturi originale, nu în traduceri, și dacă ar fi mai tari în știința limbei, fără care istoria cea veche nu póte decât să șchiopéteze în cazul cel mai bun.

3°. *Filma.*

S'ar puté mira cine-va cu drept cuvînt, că în călétoria lui Priscus la curtea lui Attila nu se află nici o mențiune despre Gepiđi, deși se scie, din totalitatea fântanelor istorice contimpurane, importantul rol pe care l'au jucat ei în resbóiele lui Attila și apoi în căderea dominațiunii hunnice.

Faptul este că pe Gepiđi Priscus îi cuprinde sub numele generic de Gođi, «Γότθοι».

Noi însă vom căutã aci a-i deosebi pe unii de alții, căci cu Gepiđii naționalitatea română cea de lingã Timiș a avut mult a face, pe când cu Gođii propriu đii ea nu s'a ciocnit mai nici-odată.

Cine óre să fi fost Gepiđii?

Pe când Gođii ocupaũ numai regiunea de peste Nistru, se aflã alătura cu dinșii o créngã separatã din tulpina goticã.

Eraũ așa numiții Gepiđi.

Posițiunea lor geograficã în acea epocã resultã foarte limpede din narațiunea lui Iornande. El đice că ei locuiserã dintãiu pe o insulã a Vislei, că de acolo s'aũ întins peste o țerã mai spațiosã, fără a se depãrtã totuși de reședința primitivã, căci n'aũ încetat de a avé vecini o ramurã a Burgunđilor, pe care și Ptolemeũ (Geogr. III, 5) o pune lingã Visla; și în fine, că acéstã nouã patriã a Gepiđilor erã numai munți și numai păduri, după propria expresiune a unui rege al lor, care—dupã Iornande :—«inclusum se montium quaeritans asperitate, silvarumque densitate constrictum».

Cu aceste indicațiuni în mână și cu o mapã denaintea ochi-

lor, e peste putință a nu recunoște Galiția la pólele crescutului răsăritén al Carpaților.

Din Galiția Gepiđii aũ trecut în Ungaria, întocmai ca mai târđiũ Maghiarii.

Textul lui Iornande este aci de o confusiune spăimintătoare, pe care póte cine-va s'o descurce numai dóră aducându-și aminte că entusiastul istoric al Goților trăia pe la anul 550 și că tot pe atunci scieau Bizantinii Procopiũ, Agathias și Menandru, prin contexturile cărora suntem datorii a'l controla.

Iornande (De reb. Get. XII, L) repetă mereũ că Gepiđii stăpănesc Dacia întrégă, pe care iarăși întrégă—după el—o stăpăniseră mai 'nainte Goții. Când ajunge însă a delimita topograficesce hotarele acestei dominațiuni a Gepiđilor, ȓice că ei ședeau lângă fluviile Criș și Mureș, între cari la mijloc mai bagă două riuri cu nisce numi problematice: «Gepidae sedent juxta fluvia Marisia, Miliare, et Gilfil, et Grissia qui amnes supradictos excedit...» (ibid. XXII).

Acésta'i «întréga Dacia»?

Ș'apoi tocmai în astă regiune nici că a fost vre-odată nu numai o dominațiune, dar nici măcar o invasiune gotică, despre care să ne fi rămas o silabă în fântănele anticitații.

Intr'un alt pasagiũ (ib. V), Iornande trage hotarele teritoriului gepidic cu totul alt-fel, și anume: «Prin țera Gepiđilor curg riuri «marĩ și renumite, căci despre nord și apus o scaldă Tisianus, «despre sud marea Dunăre, despre răsărit o curmă fluviul Tavisis, «ale căruĩ unde iuți și spumânde se reped furiose în Dunăre».

Tisianus fiind Tisa; Tavisis, pe Tabla Peutingeriană Tivisco, în Priscus *Τιφίσας*, în Ptolemeũ *Τιβιστος*, neputând a fi alt ce-va decât Timișul; Gepidia este dară pământul dintre Tisa și Timiș.

Cum óre să împăcăm pe Iornande cu Iornande?

Procopiũ, Agathias și Menandru ne spun într'un glas că Gepiđii stăpăniaũ orașul Sirmiũ cu regiunea învecinată, și nu că o spun printr'o nudă afirmațiune de felul aceleia a lui Iornande, dar înregistréză un șir de evenimente petrecute între Gepiđi și Longo-

barđi, între Gepiđi și Greci, între Gepiđi și Franci etc., tóte în actuala Serbiă.

Un alt scriitor sincron, Ennodiu, confirmă și el mărturia celor trei Bizantini, punând în Gepidia apa «Ulca», pe care o recunoscuse deja Katancsich (Tab. Peut. I, 301) și mi pare bine că și Rösler (Rom. Stud. 74) o recunoșce a fi actuala Vukă, un riú iarăși din regiunea Sirmiului (cfr. Fertig, Ennodius und seine Zeit, Passau, 1855).

Cum să explicăm ore cele două aserțiuni contradictóre ale lui Iornande față cu necontroverșabila unanimitate a lui Procopiú, Agathias, Menandru și Ennodiu?

Iornande scriea departe în Italia, copiând pe Cassiodor său compilând de prin Ablavius și alți scriitori perduți, fără să observe vre-o dată că fântánele sale nu sunt tóte din aceeași epocă. Extrema negligență a lui Iornande este ceea-ce l'a deochiat de demult în ochii criticilor (Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen, 47 52).

Totul se limpedesce, dacá vom restabili urmátorea ^{1/}ordine cronologică în migrațiunile Gepiđilor:

Primul stabiliment, lângă Visla;

Al doilea, în Galiția;

Al treilea, lângă Criș și Mureș;

Ultimul, între Tisa și Timiș, iar peste Dunăre lângă Sirmiu.

Cum dară Iornande, deși descrie pe larg el însuși hotarele gepidice în primele patru migrațiuni, totuși nu se satură de a celebra dominațiunea Goșilor și Gepiđilor peste «*totius Daciae fines*»?

Ací iarăși el nu comite alt păcat decât pe acela de a nu fi înțeleș fântánele de carí se servise.

Și iată cum:

Bizantinul Procopiú este autoritatea autorităților în ceea ce privește ambií țermi ai Dunării. Ca secretar al lui Belisariú, el luase parte la tóte strălucitele expedițiuni ale marelui căpitan și cunoscea de aprópe tot felul de némuri germanice: Goși, Gepiđi, Vandali, Longobarđi etc. (cf. Dahn, Prokopius v. Caesarea, Berlin, 1865).

Negreșit că nimenea pe acest tărîm nu ne va pute conduce mai cu certitudine.

Ei bine, Procopiū dice într'un loc:

«Gepiđii, cari stăpâniau *urbea Sirmiū* și *tótă Dacia*, după ce «împăratul Iustinian smulsese acea regiune de sub dominațiunea «Goșilor...»

Cu câte-va rînduri mai jos:

«Împăratul a dat Erulilor alte câte-va locuri din *Dacia în jurul «Singidunului*, unde ei locuesc și astăzi» (De bello Goth., III, 33: «Γήραιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἀπάσας καταλαβόντες ἔσχον. Ἐπεὶ δὲ τάχιστα βασιλεὺς αὐτοὺς Ἰουστινιανὸς ὀφείλετο Γότθους etc. καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρὶα δόντος βασιλέως Ἐροῦλοι ἔσχον ἀμφὶ πόλιν Σιγγηδόνα»).

Intr'un alt pasagiū:

«Mai înainte, pe cînd *Dacia eră tributară Goșilor*, Gepiđii nu «se mișcau din fóstele lor locuințe de *dincolo de Istru*, căci atăta «se temeau de Goși, încât nu cutezaū a trece fluviul» (ibid. III, 34).

Pentru scriitorul bizantin «dincolo de Istru» este naturalmente țermul nordic. Prin urmare, pe țermul *sudic* al Dunării se aflaū Goșii, cărora le eră tributară Dacia de *acolo* și de gróza cărora tremuraū Gepiđii, așezați atunci lângă Tisa.

Apoi iarăși:

«In *Dacia* și în Pannonia sunt orașele Singidun și Sirmiū pe «malul Istrului» (ibid. I, 15).

Mai încă:

«Hotarele *Daciei*, unde se află urbea Sirmiū...» (Procop. Hist. arcana, p. 18).

În fine:

«Gepiđii stăpânesc Singidunul și Sirmiul cu *regiunea învecinată...*» (Proc., De bello Vand. I, 2).

Dacă aceste șése citațiuni nu sunt de ajuns, Procopiū ne-ar mai procura altele vr'o două-trei nu mai puțin decisive.

Sirmiul, adică Mitrovitz de astăzi; Singidunul său actualul Biel-

grad; mai pe scurt Serbia, nici de cum România danubiană, iată dară *totă Dacia* pe care o ocupaseră dintâiu Goții după trecerea lor peste Dunăre, precum ne-o spune și însuși Iornande (LV), iar retrăgându-se aceștia, au cuprins-o Gepiții, pogoriți acolo din latura vest-carpatină, unde locuiseră mai înainte.

Confuziunea nominală între Dacia cis-danubiană pe de o parte, și pe de alta între cele două Dacie trans-danubiane, ale căror hotare au fost tot-d'a-una foarte reu definite, dar pe unde în realitate au stăpânit cât-va timp nēmul goto-gepidic în urma invasiunii Hunnilor, această confuziune nominală a făcut pe compilatorii de felul lui Iornande a plăsmui o fantastică dominațiune a Goților și Gepiților peste *totă Dacia d'a-stânga Dunării*.

Un alt vechi scriitor tot atât de puțin scrupulos, «necriticul și istoricesc nepăsătorul Eutropiū» după cum îl califică Eichhorn (Gesch. d. Litteratur, Gott. 1805 p. 387), bagă și el în Dacia Traiană nu numai pe Tervingi și Taifali, dar încă și pe Victofali, pe cari adevăratele fântâne nu'i arată nicăiri decât spre apus de Timiș (Amm. Marcell. XVII, 12; Capitolin. M. Anton. XVI) și despre cari nu ni se va cită un singur fapt pe teritoriul danubian al României.

Istoricii moderni, fără a-și da ostenela de a scăpăra lumină din confruntarea isvórelor, s'au mulțumit a tot repeți fabula, până ce, sub eleganta pēnă a lui Rösler (Rom. Stud. 62), ea a luat nisce proporțiuni iperbolice până și în cronologia.

Din istoria Gepiților ne preocupă de astă dată următoarele două puncturi:

1. Ei vorbiau un dialect gotic, fiind «ex Gothorum prosapia» după Iornande, γοτθικὰ ἔθνη după Procopiū, Γότθοι după Priscus;
2. Ei au locuit foarte îndelungat într'o parte a Bănatului, fiind ast-fel vecini cu Români de acolo, cu *Aușonii* cei de lângă lacul Alibunar.

Pe la anul 600 un general bizantin mai dă încă lingă Tisa peste urme de Gepiți, cari însă nu mai sunt atunci o naționalitate com-

pactă, ci nisce șubrede rămășițe (Theophylact ap. Stritter, Gepaed. p. 387).

E remarcabil—în parentesă—că precum Goții propriu Țiși ne-au lăsat un prețios monument archeologic cu o inscripțiune runică în tesaurul de aur cel descoperit la Petrósa în regiunea Buzăului, tot așa în Bănat, însă numai acolo, a rămas dela GepiȚi iarăși un prețios monument archeologic scris cu rune, anume tesaurul de aur desmormintat pe la finea secolului trecut în comitatul de Torontal, despre care Dietrich (Runeninschriften des banater Fundes, în Pfeiffer, Germania, 1865, IX, 177 — 209) conchide că aparține unui popor gotic, dar diferit de Goții propriu Țiși: «Fest steht aus der Sprache der Inschriften ein zum Kreis der Gothen gehöriger Stamm, und aus den Runen, dass es nicht genau derselbe war, dem wir den Ring von Bukarest, ursprünglich von Pietrossa, verdanken».

Orî-cum ar fi, GepiȚii au locuit într'o parte a Bănatului cel puțin până în secolul VII.

În acest mod, prin durata secolară a unui contact fie cât de indirect, Aușonii lui Priscus au fost puși în stare și — am pute chiar Țice—au trebuit să împrumute dela GepiȚi óre-carî *gotisme*. Cu alte cuvinte, urmele gotice, dacă există unde-va la Români, apoi numai dóră în Bănat.

Acolo, în adevăr, ne întimpină un gotism, singurul de astă-dată, dar necontestabil.

Răposatul filolog banăȚen Simeon Mangiucă, într'un studiu fórte interesant ca adunare de material pentru botanica poporană română (Familia din Pesta, 1874, No. 43—49; cf. Col. I. Tr. 1876 p. 360), Țice între altele:

«Frumóse credințe are poporul nostru și despre locuința Ținelor «din Țéra-Románescă, la locul cu apele albe, unde se scaldă Ținele «și unde cresce și flórea cea misterióasă, a cării trupină este în- «vėlită în pândă de pėtră, și care om póte căpėtă acea flóre, acela «este norocos, căci dinsa 'l conduce cu o atragere magică cătră «locurile unde se află tesaurii îngropați, și acolo, punėnd flórea

«pe pământ, pe loc es tesaurii pe fața pământului. Sufletul unei
 «muieri care a vătămât ținutele, purtat fiind de ține spre chinuire
 «și răsplătire, ajungând cu ținele până la locul cu apele albe și
 «vădând acolo planta, cunoscând-o a întins mâna să o rumpă din
 «pământ, dar observând-o o țină, i-a dat cu sbiciul peste mână de i-a
 «căzut flórea din mână. Dela locul cu apele albe din Țera-Românescă,
 «placă ținele în călătoriele lor, trec peste munții Orșovei, peste stâncă
 «cea mare dela Berzasca, trag la cărșiele Saschei și a Ciclovei, de
 «aci fac excursiuni prin Bănat, apoi peste muntele Semenic de lângă
 «Caransebeș, și se întornă înapoi în Țera-Românescă. In călăto-
 «riele lor, ținele bucurosi petrec pe poienele munților de iederă,
 «de foiofiu, de semenic și de priboiu (geranium macrorhizum,
 «grosswurzelliger Storchnabel), unde țin ele petrekerile, ospě-
 «tările și jocurile lor, purtând cu sine cete de suflete pécătóse
 «spre pedepsire. Intre ține este una cu numele *Filma*, mai mică,
 «dar mai rea, care mai tare chinuie sufletul celor morboși (cáci
 «sufletele le pórtă ele cu sine, iar trupul stă ca și amorțit a-casă
 «în pat), și cele-lalte ține nu strică voia ei. Despre acéstă țină
 «cei morboși, venindu-și când și când ce-va în fire, se ȓice că
 «murmură din buze: *Filmo!* dar nu mă chinui așa tare, ci értă-mé!»

10 Mangiucă mai adaugă:

«Tóte aceste despre ține le-am auđit și scris dela muierile sci-
 «tóre din Sichevița, mai virtos însă dela Ana Jurescu de acolo».

Acéstă narațiune este pentru noi cu atât mai prețioasă, cu cât
 se póte garanta perfecta ei autenticitate. Mangiucă nu întrevedea
 de loc marea importanță istorică și lingvistică a celor povestite
 d-sale de cătră baba Ana dela Sichevița. Entusiast pentru elemen-
 tele latine ale naționalității române, inamic a tot ce nu e *pur*
roman, fórté reu dispus mai cu deosebire pentru orice lucru
 nemțesc, filologul bănățén și-ar fi impus, de sigur, patriotica
 datoriă de a nu lăudă «frumósele credințe ale poporului nostru
 despre locuința ținelor», dacă ar fi bănuít cătuși de puțin că ele
 sunt tocmai... *gotice!*

Patologicesce vorbind, ȕina Filma, așă după cum o vedem în scenarul din legenda lui Mangiucă, unde bolnavul o invocă «din când în când venindu-șî în fire», nu e alt ce-va decât febra, al cării epifenomen ordinar este delirul, τὸ παραφρορεῖν al lui Ippocrat. Acéstă explicațiune medicală concórdă, precum ne vom încredința îndată, cu înțelesul etimologic al cuvîntului.

Tremurul este punctul comun, unde febra se cîocnesce și se confundă cu diversele faze ale spaîmei, astfel că, luându-se una drept alta, în mai multe limbi însușî numele *febrei* derivă din noțiunea *spaîmei*.

La Francesi «frayeur» și «effroi», doue nuanțe de spaîmă, provin din latinul «frigor», de unde la noi friguri «febră».

La Serbi febra se chiamă грозница, dela гроза «teróre», ultimul grad de spaîmă.

Cuvîntul nostru frică, la Albanesi frikă, este același cu grecul φοίξη «tremur», de unde φοιχάδης πυρετός «febră».

Latinul febris «friguri» se află în legătură cu grecul φέβομαι (mă tem) și cu germanul «bebe» (tremur).

În monumentele paleo-slavice, febra se numesce трасавица, трасквз, трасьца, bulgăresce «tresopatkă» sau «treskă», din aceiași radicală ario-europeă cu sensul de tremurare, din care Persii au făcut «tars» (spaîmă), la Osetini «tharsin» (temere), în limba zendică «tarsti» (spaîmă) etc.

Boemesce «třas» însemneză spaîmă, iar «třasawka» febră.

În limba persiană spaîma se ȕice «bim», bóla în genere «bimarî», un fel de febră în specie «bimarî siah», literalmente spaîmă négră (Vullers, Lex. Persic. I, 304).

Mai pe scurt, ȕina Filma, care represintă «febra» sub raportul medical, prin însăși acéstă ar puté să fie «spaîmă» în privința lingvistică; adecă, în vre-o limbă óre-care — vom cerceta mai jos în care anume — cuvîntul *filma*, mai 'nainte de a trece la «febră», putea să fi avut semnificațiunea generală de «spaîmă».

Omul primitiv, înzestrat cu «corpulentissima fantasia» după expresiunea lui Vico, dá obiectivitate tuturor impresiunilor sale, fie

interne sau externe. Un pasagiū din cartea lui Iob (IV, 13—17) Ńice: «In gāndurile visurilor de nōpte, cānd somnul cade peste «ōmeni, tēmă și cutremur m'au întimpinat și făcură să se cutremure tōte ōsele mele, și un duh trecu pe dinaintea mea, și pērul «mi se sburli pe cap; el stātū, dar nu cunoscuī fața sa; un chip «erā înaintea ochilor mei...» In acest pasagiū, ca și în legenda bānățēnă a lui Mangiucă, un bolnav, delirānd în friguri, vede «un chip înaintea ochilor sei», un chip atāt de teribil încāt «i se sburlesce pērul pe cap», și care totuși nu e în realitate decāt «spaīma-febră» personificatā.

Asemēni fenomene, fie «spāimă», fie «febră», fie ambele întrunite, ne apar adesea în mitologia diferitelor popōre, cānd ca Ńei, cānd ca Ńine, cāci sexul depinde de genul gramatical al cuvīntului.

La vechii Romāni spaīma erā represintatā prin Ńei Pallor și Pavor.

La Eleni — prin Ńeul $\Phi\acute{o}\beta\omicron\varsigma$, din aceiași radicală $\varphi\epsilon\beta$ (temere), din care am vēđut mai sus cā derivă latinul «febris».

La Slavii din Carniolia, Ńinele corespundētore Furielor din mitologia clasică se chiamă Дражена și страшница (Venelin, Болгаре, Москва 1829 t. I, p. 145); cel de'ntāiū cuvīnt dela Дрзжѣ (tremur), cel-lalt dela страхъ (fricā).

Ńeul de destrucțiune din mitologia indiană, teribilul Ńiva, acela din sudōrea căruia — după Mahābhārata — s'a nāscut febra (Muir, Sanscrit texts t. IV, p. 314), se chiamă Bhīma, adecā «spāimă». Același nume il pōrtă de asemenea în monumente sanscrite mai multe alte Ńeitāți reutāciōse secundare, iar sub forma-i cea femeieścă Bhīmā el se aplică la Ńeița morții Durgā și la o nimfă din cele Ńise «apsarasas», a cărora principală misiune este de a perde pe muritorī sau de a-i innebuni (Roth-Bōhtlingk, Sanskrit-Wtb. t. V, p. 294; Gubernatis, Mitol. Vedica 1874 p. 193).

Pentru spaīma luatā în sens exclusiv de febră, selbateciī Mantra, carī locuesc în Indo-china pe peninsula malaicā, aū un Ńeū special numit Hantubara-sisip (Ujfalvy, Revue de philol. t. II p. 139).

La Persi, febra este «o țină roșie cu păr de flacări» (Tylor, Anfänge d. Cultur t. I p. 292).

În literatura sanscrită, febra e «regele bólelor» (Roth-Böhtlingk, III, 168); rege, nu regină, căci sanscritul jvara (febră) e masculin.

Romani, la cari febra era femeie, avea pe țină Febris. O inscripțiune găsită în valea Hațegului în secolul XVI (Ackner-Müller, In-schr. in Dacien p. 19) sună :

FEBRI. DIVAE. FEBRI
 SANCTAE. FEBRI. MAGNAE.
 CAMILLA. AMATA. PRO.
 FILIO. MALE. AFFECTO
 P.

La Eleni divinitatea febrei era *Ἠπίαιλος* sau *Ἐπιόλιης*, aceiași—póte—pe care Omer (Odys. V, 396) o numește «demon de spaime», descriind cumplitele dureri ale unui bolnav.

În descântecelă rusești, febra este personificată prin două-spre-zece țină «nepeptenate» și «neincinse» (Sacharov, Сказанія русскаго народа t. I, part. 2 p. 24).

«...Druh — dice Pictet (Origines indoeurop., ed. 1863 t. II p. «635—6) — s'applique dans le Rigvéda à une espèce de démon «mâle ou femelle, et signifie malfaisant, nuisible, de la racine druh, «nocere velle, odise. De là aussi drôha, drôgha, malice, offense, «haine, drôgdhar, ennemi, offenseur, druhvan, drôhin, qui cherche «à nuire, malin, etc. Cette personnification du mal reparait chez les «Iraniens dans la Druj (au nomin. Drukhs) du Vendidad (Farg. «VIII, passim), le démon femelle qui se jette sur les cadavres et «qu'il faut chasser par divers procédés. Les inscriptions de Persé-«polis offrent Druga comme le nom d'un esprit malin.... Un cor-«relatif du démon indien Druh est le lithuanien drugis, fièvre et «surtout frisson fébrile. La fièvre, en effet, était considérée comme «produite par un mauvais esprit, et personnifiée comme tel».

La Boemi, după cum am văzut mai sus, trăsawka este «febră»,

iar trăs «spaimă»; dar același Trăs ne apare în anticele poezii boeme dela Kralodvor ca «deŭ al spaimei»:

«...ze stienov lesniech virazi Trăs...»

Nu vom căută de a mai îmulți analogieele.

Ele sunt de ajuns pentru a ne convinge că Filma, prin care se idealisază febra la Românii din Bănat, póte să aibă sensul etimologic de «spaimă».

Dacă însă Filma însemnéză în adevăr spaimă, acésta cată să fie anume în vre-una din acele limbă, cu cari naționalitatea română va fi avut óre-când vre-un punct de atingere, iar mai în specie Românii din Bănat.

Pentru a nu ne abate dela cererile metodei lingvistice, să stabilim mai întâiu condițiunile fonetice ale cuvântului *filma*.

În limba română silaba *fi* este tot-d'a-una originală, adecă nu provine nică-o-dată din *fa-*, *fe-*, *fu-*, sau din vre-o altă combinațiune silabică. Ca exemple avem: *fiu* (*fiu*), *fiu* (*filius*), *fiastru* (*filiaster*), *ficat* (*ficatum*), *fig* (*figo*), *fir* (*filum*), *fildeș* (*turc. fildiș*), *fistic* (*turc. fistiq*), *fitil* (*turc. fitil*), *fișec* (*turc. fișek*), *filă* (*φύλλα*) etc. Din maghiarul «*kép*» Românii au făcut «*chip*», dar pe maghiarul «*fél*» nu l'au schimbat în «*fil*», ci l'au lăsat «*fel*».

Incă odată dară, oră-unde se află la noi silaba *fi-*, aceeași silabă *fi-*, iar nu alta oră-și-care, trebuie să fi fost în limba de unde s'a luat cuvântul.

Prototipul cel imediat al Filmei române nu póte fi *falma*, *felma*, *fulma*, *flama* etc., ci neapărat *filma*.

Constatarea acestui punct fonetic ne înlesnesce calea, înlăturând oră-ce etimologiă nemetodică.

Să ne întrebăm dară: de unde óre să fi luat Bănățeni pe đina Filma?

Citind legenda, pe care ne-o dă Mangiucă, ne-a isbit din capul locului caracterul vechi germanic al totalității:

1. Đinele călătoresc prin țără;

2. Ele p^ortă sufletele ^omenilor morți;
3. Filma e cea mai mică din ține;
4. Ea este tot-o-dată cea mai rea;
5. Cele-lalte ține se tem de dinsa.

În mitologia scandinavă asemenea ține se numiau Norne.

În saga Nornagestr, scrisă după celebrul scandinavist Rafn în secolii XI sau XII (*Antiquités russes*, t. I, p. 211), trei Norne, călătorind prin țeră (thar f^oru thâ um landit v^olvur), nemeresc la un copil în lég^on; pe când cele două mai mari îl bine-cuvint^oză cu dărniciă, se sc^olă cea mai mică (h^onyngsta nornin) și'l blastemă (*Dietrich, Altnord. Lesebuch p. 320*).

Iacob Grimm (*Deutsche Myth.* 1854, p. 381) reproduce următ^orea narațiune, nu mai puțin caracteristică, dintr'un poet german de pe la 1200:

«Trei surori ține călătoriau prin țeră (ziehen durchs Land) pentru a căut^o de nevoile ^omenilor. Cele dintăiu două, pré-bune și mesocotite, voiau cu grabă să sb^ore în ajutorul altora. Cea de a treia însă, la care ele se supunea (als höhere Macht verehren), numind'o d^omnă a lor, nu-î lăsa să facă binele (werden aber von «der dritten zurückgehalten)...»

În «Istoria Danică» a lui Saxo Grammaticus, iarăși un scriitor scandinav din secolul XII, se descriu de asemenea trei ține, dela cari depind sorțile omenesci și dintre cari cele dintăiu două sunt bune, iar cea mai mică rea: «*tertia vero protevioris ingenii invidentiorisque studii femina*», — pasagiū asupra căruia Grimm (op. cit. p. 387) observă: «*die dritte Nymphe ist wiederum die bösgesinnte, das Geschenk der beiden ersten verringende* »

În fine, în vechea mitologie nordică ținele Norne ne apar și ca Valkirie, adecă alegăt^ore, av^ond misiunea de a luă și a purtă sufletele celor morți.

Mai repetăm dară, nemic nu p^ote fi mai vechiū germanic ca cele cinci trăsuri din legenda lui Măngiucă:

1. Ținele călătoresc prin țeră;
2. Ele p^ortă sufletele ^omenilor morți;

3. Filna e cea mai mică dintre ȕine;
4. Ea este tot-o-dată cea mai rea ;
5. Cele-lalte ȕine se tem de dînsa....

Un asemenea complex de elemente constitutive nu ne întimpină nicăiri aiuri, nici chiar în miturile slavice, atât de înrudite de almintrelea cu cele germanice (cfr. Potebnia, *О долѣ, в Древности, Москва 1865*, p. 153—96).

Este remarcabil că la Slavi, atunci când ȕinele lor se apropiă în unele puncturi de Norne, totuși vedem că și acolo tocmai cele mai mari sunt mai grabnice a face reu, iar cea mai mică le mai reține, adecă un fenomen diametralmente opus aceluia din mitologia scandinavă (Potebnia, op. cit. 192 ; Grohman, *Sagen aus Böhmen 1863* p. 4; Miladinovtzi, op. cit. p. 16—19).

O excepțiune pînă la un punct formeză Croații.

La dinșii așa numitele ȕine Rodienițe sau Sudienițe se asemănă ȕere-cum cu Nornele scandinave. Profesorul Valjavec a scris în astă privință o monografieă întregă, foarte interesantă, în care constată că și la Croați cea mai mică din ȕine este generalmente mai rea (ap. Jagić, *Književnik 1865* t. II p. 53). Dar acestă apropiare e numai parțială, nu totală ca asemănarea ce se observă între ȕinele germane dela nord și între cele bănațene ale lui Mangiucă. Croații nu confundă nici-o-dată pe Norna, adecă ȕina prevestitoare a sorților, cu Valkyria, care pörtă sufletele ómenilor morți. Apoi ȕinele lor nu călătoresc într'un mod sistematic. In fine, însuși Valjavec convine că, cei-lalți Slavi ne avënd nimic analog, s'ar puté bănui că Croații vor fi împrumutat concepțiunea lor despre ȕine anume dela Germani. Să nu uităm vechea observațiune a lui Șafarik (*Slow. starožitnosti* p. 548) că dintre toți Slavii cele mai multe gotisme se află la Serbi.

Grimm (*D. Myth.* p. 407) avusese dară și nu încetěză de a avé dreptate când a ȕis: «noțiunea ȕinelor ursitoare nu s'a desvoltat la Slavi».

Ací este locul de a se încrucí orí-cine dinaintea lipsei de metodă a reposatului Cihac. Deși ȕina Filna nu are absolut nimic

slavic și deși nici o-dată slavicul *vi* nu trece la Români în *fi*, totuși Cihac nu s'a sfiit a afirmă (Dict. II p. XVI) că Filma nu e alt ce-va decât *Vilama*, dativul plural din serbul *Vila* «dîină»: «Le serbe moliti se Vilama est le datif pluriel que les Roumains du Banat ont changé en Filma». Cu o asemenea nouă teorie lingvistică despre trecerea tuturor labialelor una într'alta, și mai ales despre paternitatea dativului plural, Cihac ar fi putut să susțină că «episcop» se trage d'a-binele din «vobiscum»!

Nici cei-lalți vecini ai Românilor — despre dînele Ungurilor, bună-ora, se pôte vedé monografia lui Ipolyi (Magyar myth. 1854 cap. IV) — nimeni afară de vechii Germani, nu ne înfățișeză întrunite cele cinci puncturi esențiale din narațiunea lui Mangiucă:

1. Dînele călătoresc prin țeră;
2. Ele pörtă sufletele ómenilor morți;
3. Filma e cea mai mică din dîne;
4. Ea este tot-odată cea mai rea;
5. Cele-lalte dîne se tem de dînsa...

După ce am constatat tiparul vechi germanic al întregii legende despre dîna Filma, acum soluțiunea ni se presintă dela sine.

În limba gotică, pe care o vorbiau nu numai Goții proprii diși, dar și Gepidi și de lângă Tisa, *filma* încemneză «spaimă».

Textul lui Ulfila ne dă acest cuvînt de patru ori, de două ca nume și de două ca verb, în câte-patru casurile cu prepozițiunea *us* (din), care însă este aci cu totul indiferente, ca și 'n goticul «*us-agiths*» (spăimîntat) din «*agis*» (spaimă), sau ca și prepozițiunea analógă *ex* în al nostru *s-paimă* din «*expavimen*».

Ca nume, goticul *film-*, de genul feminin, se traduce tot-d'a-una prin «spaimă».

Iată texturile:

I. Marc XVI, 8:

Ulfila: *dizuh thun sat ijos reiro jah us-filmei...*

Vulgata: *invasit autem eas tremor et pavor...*

Românesce: *erau cuprinse de cutremur și de spaimă...*

II. Luca V, 26:

Ulfila: jah us-*filmei* dissat allans...Vulgata: et *stupor*prehendit omnes...Românesce: și *spaima* a cuprins pe toți...

Ca verb, goticul *film-* se traduce prin «uimire», adecă situațiunea în care omul își perde cumpătul:

III. Marc I, 22:

Ulfila: jah us-*filmans* vaurthun...Vulgata: et *attoniti* fuerunt...Românesce: și s'aũ *uimit*...

IV. Luca XI, 43:

Ulfila: us-*filmans* than vaurthun allai...Vulgata: *attoniti* autem facti sunt omnes...Românesce: și se *uimiaũ* toți..

Löbe, Gaugengigl, Diefenbach și alții confundă pe goticul ulfilian «film-» (spaimă) cu germanul — nu goticul — «film» (pele), explicând spaima prin rădicarea peleï saũ prin eșire din pele. Precum românul «speriare» (=ital. spaurare) nu se înțelesce cătuși de pușin cu românul «për» (=pilus), deși «sper» și «për» se asemăna în aparință, tot așa germanul «film-» (pele) este absolutamente alt-ceva decât goticul «film-» (spaimă).

«Film-» (pele), după legea corespunzînteï fonetice, nu diferă decât numai dóră prin sufix de grecul *πέλλα* și de latinul «pellis», pretutindenï cu același înțeles concret de «pele»; cât despre «film-» (spaimă), Fick este cel dintâi care a isbutit să limpedescă originea acesteï vorbe. Ca temă verbală, goticul «film-an» (uimire) corespunde vechiului scandinav «fålm-a» (tremurare) și grecului *πέλεμ-ίζω* (sguduire); ca temă nominală, goticul «-film-ein-» (spaimă) ne conduce — pôte — la grecul *παλμός* (bătaia de inimă); ca punct de plecare comun pentru acéstă întrégă familiă de cuvinte, este radicala «pal», conservată în latinul «pel-lo» (împing) și în grecul *πάλλω* (scuter); în fine, ca sens fundamental, o mișcare violentă saũ — mai bine — febrilă (Kuhn, Zeitschr. XIX, 262 — 3; Fick, Vergl. Wtb.² p. 373; idem, Ehemalige Einheit p 234, 339).

Se scie că tulpina germanică primordială se despărția din capul locului în trei ramure: cea gotică, cea scandinavă și cea teutonică. Tote popórele germanice, cu cari Româniî, direct saũ indirect, mult saũ puțin, aũ avut a face încóce dela secolul VII până astă-đi, aparțin fără excepțiune ramurei teutonice. In acéstă ramură teutonică, care se desbină în sute de dialecte și sub-dialecte, cuvîntul *film-* (spaimă), fie ca verb, fie ca nume, nu se găsesce nicăiri. Chiar în ramura scandinavă, maî apropiată de cea gotică și dela care avem prețioșe monumente *literare* începênd din secolul VIII, acéstă vorbă nu se află cu vocala *i*, ci numai cu *â* în fâlma (tremurare, saũ cel mult cu *e*, dacã vom admite ca făcênd parte din aceeași familiă pe islandesul *felmr* «spaimă» (Höfer, Zeitschr. f. die Wiss. d. Spr., t. III p. 58). Prin urmare, Româniî Bănățeni aũ putut împrumutã pe đina *Filma* exclusivamente din limba gotică, nu însă dela Goțiî propriũ điși, cu cari n'aũ fost niei odatã în contact, ci dela acei Gepiđi de lângã Tisa, cu cari s'aũ învecinat, la marginea occidentalã a Bănãtului, în curs maî bine de un secol.

Dejã la Gepiđi, póte și la Goțiî propriũ điși, vorba *film-*, afarã de sensul seũ ulfilian de «spaimă», catã sã fi însemnat o đinã, o Nornã saũ Valkyriã, căci Româniî Bănățeni împrumutarã dela dînșii nu un cuvînt comun, ci anume personificațiunea cea miticã, ba încă în legãturã cu o legendã întrégã de un caracter vechiũ germanic fórte pronunțat: «đinele căletoresc, purtând sufletele ómeńilor morți, iar cea maî rea din ele, deși e maî micã, totuși po-
«runcesce đinelor celor bune».

Negreșit însă că în fragmentul biblic al lui Ulfila, de vreme ce este biblic, nici că se póte așteptã cine-va de a întâlni o accepțiune păgãnã a vorbeî *film-*. In acest mod, cercetarea nóstrã umple o lacunã în mitologia goticã.

Din cele două cuiburi ale Românismului, unul la Olt și cel-lalt la Timiș, Oltenia a fost scutită aprópe cu desăvîrșire de invasiuni străine, și totuși nu se póte dice că ea și-a păstrat naționalitatea mai bine decât Bănatul, unde Românul a fost neconținut în contact cu tot felul de némuri barbare. Ceí mai plugari dintre toți Românií prin însăși natura unui pămînt roditor peste măsură, Bănățenií se împăcau cu Hunnií, cu Gepiđií, cu Avarií, cu Slavií, cu Ungurií, hrănindu-í pe toți rinduri-rinduri și lăsându-í apoi pe toți să plece înainte, pe când Românul rămânea pe loc, adevăratul *aușoniu* al țerii dela Attila și până astăzi. Ne'ntreupta atingere cu străinií l'a făcut pe de o parte mai gelos de propria sa naționalitate și mai conservator de frică de a n'o perde; dar tot-odată, pe de altă parte, memoria aceleí atingeri s'a petrificat pe nesimțite, ca nisce straturí suprapuse, în graiul și în legenda Românilor din Bănat, astfel că numai la dînșii noií mai găsim unele tradițiuni etnice medievale, pe cari în deșert le-am căutá în Oltenia, cu atât și mai puțin în Ardél.

Vom da un exemplu saú două.

Am vorbit mai sus despre Gepiđi, cari nu erau decât o ramură de Goți. După acești Goți, precum îi numesce Priscus, Bănatul a fost cotropit de Avari, pe cari însă i-aú nimicit Francií, anume Carloman prin fiul seú Pipin, gonindu-í din regiunea Tisei: «trans Tizam fluvium fugatis», după expresiunea *contimporanului* Eginhard (cf. Zeuss, *Die Deutschen* p. 738). Bănățenií dará cunoscurá acum două mari popóre germanice: pe Goți și pe Franci. «In Bănat până «în ziua de astăzi—dice Simeon Manguică (Albina din Viena, 1866 «No. 88) — când vine vre-un Némț prin sate românesce, se iaú copiii «după el și strigă drept semn de batjocură: Némț! Némț! *Goto-Frént!* și tot așa mai departe făcând versuri de batjocură, parte «rușinóse, la fie-care sentință de două versuri în cadență repeșesc: «Némț! Némț! *Goto-Frént!*» Din generațiune în generațiune mumele românce din Bănat aú făcut pe copiii lor să urască pe vechii asupritori *Goți* și *Franci*, cari vorbeau de o potrivă nemșesce și

ale cărora numi, întrunite în singurul *Gotofrént*, au ajuns acolo până la noi ca un archaism supra-viețuit în graiul cel copilăresc.

S'a repetat mereu că «Ler-Dómne», obicnuitul refren al colindelor române, este o reminiscență despre împăratul Aurelian. Această opinie n'are nici un temei, și chiar nici un sens. În cursul meu dela Facultatea de Litere din Bucuresci, eu am demonstrat deja că acel «Ler-Dómne» nu este alt ceva decât «Lar-Dominus» al mitologiei romane. Aurelian, în orî-ce cas, nu putea să fi fost drag Românilor din Dacia, pe cari tocmai dînsul i-a trădat, lăsându-i fără administrațiune și fără legiuni în prada barbarilor. O amintire despre Aurelian s'a păstrat totuși, însă numai la Bănățeni; și cauza este că acest împărat, Dac de origine și foarte celebru prin vitejiă, se născuse la Sirmium, actualul Mitrovitz, în fața sa la costa Bănătului. Legenda cea bănățenă despre Aurelian merită a fi atinsă aci măcar în trecăt.

Frații Schott, în colecțiunea lor cea germană de basmurî române din Bănat (Walachische Mährchen, Stuttg. 1845 p. 213, 357), au publicat unul intitulat «Mandschiferu», care le-a fost comunicat din Oravița. Nesciind românesce, frații Schott explicau pe *Mângiferu* prin francesul «mange-fer», ceea ce ar fi la noi *Mâncă-feru*, nici o dată însă «Mângiferu», care e pur și simplu rostirea bănățenă cea dialectală pentru numele compus *Mân'-de-feru*, franțuzesce «main-de-fer».

Să se observe că în *Mân'-de-feru*, «mân'» nu este o scurtare din forma obicnuită «mână», ci e forma românescă cea veche organică «mănu», la plural articulat «mănule», care nu odată ne întimpină în tipăriturile din secolii XVI și XVII, bună-óră în următoarele două exemple după Cipariu (Principia p. 129):

1. Pentateucul Orăștian din 1581: «*mănule'i* era flocoșe ca a lui Isav fratelui său *mănu*..»

2. Omiliarul moldovenesc din 1643: «și ai în cap cunună și în *mănu* stég...»

«Mân'-de-feru» este dar arhaicul «Mănu-de-feru».

În basmul din Oravița, sau mai bine în legenda transformată în basm, Mân'-de-feru este un om din popor, care își începe cariera ca ostaș de rând, foarte sărac și foarte cheltuitor, plăcându-i mai mult vinul decât femeile, dar de o forță fizică și de o vitejie atât de prodigioasă, încât îngrozesce pe toți și la urma urmelor ajunge împărat. Este caracteristic mai cu samă, cum Mân'-de-feru tăia oamenii cu sutele și cu miile, ca și când ar fi nesce musce.

N'are cine-va decât să alătoreze legenda bănățenească cu biografia lui Aurelian cea scrisă de Flavius Vopiscus, unde ni se spune întocmai așa despre sărăcia și cheltuelile acestui împărat, eșit din poporul de jos: «humiliori loco natus», plăcându-i mai mult vinul decât femeile: «vini et cibi paulo cupidior, libidinis rarae», și apoi de o forță fizică extra-ordinară: «nervis validissimis», și atât de vitéz, atât de tăietor de oameni, încât într'o singură bătălie a ucis cu mâna sa patru-zeci și opt dușmani, iar în diferite bătălii din același resboi peste nouă-sute cincă-zeci: «Aurelianum manu sua bello Sarmatico uno die quadraginta et octo interfecisse, plurimis autem et diversis diebus ultra nongentos quinquaginta».

De ce însă Bănățenii îl numesc pe Aurelian *Mân'-de-feru*? îl numesc așa fiind-că tot așa îl numiau chiar vechii Romani, tocmai legionarii cari serviau sub dînsul pe când el era încă numai colonel, «tribunus militum», spre a-l deosebi prin această poreclă de un alt colonel Aurelian, mai puțin bătaios decât dînsul. Ne-o spune foarte neted Flavius Vopiscus: «quum essent in exercitu duo Aureliani tribuni, hic, et alius qui cum Valeriano captus est, huic signum exercitus apposuerat *manus ad ferrum*, ut si forte quaeretur quis Aurelianus aliquid vel fecisset vel gessisset, suggereretur: Aurelianus *manu ad ferrum*, atque cognosceretur».

Între latinul «Manu-ad-ferrum» și între românul «Mân'-de-feru» există aceeași diferență prepozițională ca franțuzesce între «main-de-fer» și «main-au-fer».

Mân' de-feru, «manu-ad-ferrum», iată dară singurul Aurelian cunoscut Românilor, și numai celor dela Timiș, permițându-ne astfel

a înșira acum cronologicesce continuitatea cea teritoriată a elementului românesc din Bănat:

- sub Traian;
- sub Aurelian;
- sub Hunni;
- sub Gepiđi;
- sub Franci...

